

Julius Elomaa

SOPUSOINNUSTA KASVAVAAN RISTIRIITTAAN

Isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden suhde
suomalaisissa vetoomusteksteissä 1894–1903

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Huhtikuu 2021

TIIVISTELMÄ

Julius Elomaa: Sopusoinnusta kasvavaan ristiriitaan: Isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden suhde suomalaisissa vetoomusteksteissä 1894–1903

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Huhtikuu 2021

Tämän tutkielman tarkoituksena on kartoittaa suomalaisen isänmaallisuuden muotojen ja keisariuskollisuuden välistä suhdetta vuosien 1894–1903 välisellä ajanjaksolla suomalaisesta, aatteellisesta näkökulmasta. Tutkielman lähdeaineiston ovat muodostaneet yksitoista mainitulta aikaväliltä peräisin olevaa suomalaista adressi- ja vetoomustyypistä tekstiä, joissa eri tavoin käsitellään tutkimusaiheen tematiikkaa.

Tutkimuksen tärkeimpänä metodina on käytetty teoriaohjaavan mallin mukaista sisällönanalyysia. Hyödynnetyn teoreettisen viitekehyksen ovat muodostaneet isänmaallisuuden käsitteellinen problematiikka, tutkitun ajanjakson suomalainen isänmaallisuus sisällöllisesti epäyhtenäisenä kokonaisuutena, sekä nationalismin ja patriotismin erilaiset lajit isänmaallisuuden jäsenyteinä muotoina, joita on tästä johtuen käytetty aineiston luokittelun ja analyysin keskeisinä työkaluina. Aineistoa on tutkielmassa tarkasteltu samanaikaisesti yhtäältä siitä näkökulmasta, millaisia isänmaallisuuden muotoja siinä esiintyy, ja toisaalta siitä, millainen näiden suhtautuminen keisariuskollisuuteen on tutkittavalla ajanjaksolla ollut.

Tutkimustulokset osoittavat ajan isänmaallisuuden koostuneen erilaisista muodoista, joiden vaikutteet vaihtelivat monarkopatriotismista nationalistiseen historianfilosofiaan ja valtiokansakunnan konseptiin. Näistä erilaisista lähtökohdista johtuen myös näkemys keisariuskollisuuden perustasta isänmaallisuuden näkökulmasta on ollut vaihteleva: perinteisestä hallitsijauskollisuudesta modernin kansakunta-ajattelun ja perustuslaillisuuden vaikuttamaan näkemykseen kansakunnan ja hallitsijan välisestä juridisesti sitovasta sopimuksesta. Periaatteellista ristiriitaa erilaisten isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden välillä ei tutkimuksessa kuitenkaan ilmennyt. Tämän mahdollistaneeksi tekijäksi on tulkittu se, että keisarisuhde on yleisesti mielletty nimenomaisesti kansallisesta näkökulmasta, eli (muusta Venäjän valtakunnasta) erillisen kansakunnan ja keisarin kahdenvälisenä suhteena, minkä johdosta erilaiset isänmaallisuuskäsitykset ja keisariuskollisuus olivat yhteensovitettavissa, osin jopa integroituneekin, ja keisariuskollisuus miellettiin, erilaisista aatteellisista lähtökohdista ja näkökulmista huolimatta, yleisesti jopa isänmaallisena velvollisuutena.

Tämänkaltaisen balanssin on kuitenkin tulkittu perustuneen kokemukseen erilaisten isänmaallisuuskäsitysten keskeisen sisällön tyydyttävästä toteutumisesta käytännön todellisuudessa. Tämän kokemuksen laatuun perustuen tutkitusta aineistosta nostetaan esiin kolme ajallista teemaa isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden välistä suhdetta koskien: sopusointu (1894–96), orastava ristiriita (1899), ja, pitkittyneessä ristiriitatilanteessa (1901–03), priorisointi ja valinnat sen suhteen, kuinka paljon keisariuskollisuuden vuoksi oltiin valmiita uhraamaan. Syntyneen aatteen ja käytännön todellisuuden välisen ristiriidan syvyyden eri isänmaallisuuskäsitysten näkökulmasta esitetään riippuneen niiden omaamista kansakuntakäsityksistä. Tarkemmin määriteltynä siitä, kuinka tärkeänä valtiokansakunnan asema nähtiin kansallisen olemassaolon kannalta. Tämä määritteli siten myös sen, miltä pohjalta priorisointi ristiriitatilanteessa tapahtui, ja millaisiin myönnytyksiin oltiin valmiita keisariuskollisuuden ylläpitämiseksi, johtaen erilaisiin tuloksiin.

Tutkielman johtopäätöksissä esitetäänkin, että tutkittavalla ajanjaksolla tapahtunut aatepohjainen muutos suhtautumisessa keisariuskollisuuteen perustui, isänmaallisaatteellisessa pohjassa aineistossa havaituista muutoksista huolimatta, ennen kaikkea siihen, että aatteellista pohjaa jouduttiin soveltamaan käytäntöön uudenlaisissa olosuhteissa. Tämä tuotti uudenlaisia johtopäätöksiä ja sovelluksia, jotka tekivät aikakaudesta merkittävän suomalaisen keisarisuhteen kehitykselle.

Avainsanat: Aatehistoria, keisariuskollisuus, lojalismi, patriotismi, nationalismi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimusasetelma.....	1
1.2. Tutkittava ajanjakso.....	2
1.3. Lähdeaineisto.....	4
1.4. Metodologia.....	5
1.5. Tutkimuskirjallisuus ja -tila.....	7
2. Isänmaallisuuden kartoittaminen tutkimuksen näkökulmasta	8
2.1. Isänmaallisuuden määrittely tutkielmassa: nationalismi ja patriotismi	8
2.2. Isänmaa ja keisarisuhde: rakentuminen ja käsittäminen.....	12
3. 1894–1896: Sopusointu.....	16
3.1. Senaatin valituspäiväjulistus koskien Aleksanteri III:n kuolemaa	17
3.2. Keisariperheelle osoitettuja adresseja.....	18
3.3. Valtiopäivien kruunajaisadressi.....	24
4. 1899: Ristiriita ja sovittamisyritys	26
4.1. Suuri adressi	28
4.2. Kulttuuriadressi	31
5. 1901–1903: Priorisointi ja valinnat.....	32
5.1. Asevelvollisuusadressi senaatille	33
5.2. Asevelvollisuusadressi keisarille.....	35
5.3. Anomus vuoden 1903 kutsuntojen peruuttamiseksi	37
6. Yhteenveto ja johtopäätökset	39
7. Lähteet ja kirjallisuus	46

1. Johdanto

1.1. Tutkimusasetelma

Tämä tutkielma tarkastelee autonomian ajan lopulle sijoittuvan, vuosien 1894 ja 1903 välisen ajanjakson suomalaisten isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden eli lojalismin välistä suhdetta. Tutkielmassa tätä suhdetta analysoidaan suomalaisesta aatteellisesta näkökulmasta ja mainitulta ajanjaksolta peräisin olevien suomalaisten adressi- ja vetoomustekstien kautta.

Tutkielman keskeisenä tarkoituksena on tutkia suomalaisten isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden suhdetta niiden käytännöllisen yhteiselon ja yhteensovittamisen, jonka voidaan pitkälti katsoa hallinneen autonomian ajan suomalaista valtiollista- ja yhteiskuntaelämää¹, taustalla vaikuttaneen aatteellisen, eli tietyssä mielessä perimmäisen, tason osalta. Tarkoituksena on selvittää ajan suomalaisten isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden aatteellisten sisältöjen ja ulottuvuuksien yhteyksiä, keskinäistä integroitumista ja yhteensovittamista, sekä ristiriitoja ja prioriteettihierarkioita. Näiden seikkojen kautta tutkielman tarkoituksena on päätyä sen ytimeen, mistä suomalaisen isänmaallisuuden (pääasiallisten muotojen) ja keisariuskollisuuden välisessä suhteessa sellaisena, kuin se käytännössä tutkitulla ajanjaksolla ilmeni, oli pohjimmiltaan aatteellisessa mielessä kyse, eli tarkastella suomalaisten isänmaallisuuskäsitysten perimmäistä suhtautumista keisariuskollisuuteen.

Tutkimusasetelman muodostumiselle tärkeässä asemassa on ollut isänmaallisuuden käsitteen problematisointi, perustuen sen laajuuteen, sisäiseen määrittelemättömyyteen ja subjektiivisuuteen. Tämä yhdessä tutkimuskirjallisuuteen² perustuvan näytön kanssa onkin johtanut tutkielman kannalta tärkeän taustakäsityksen muotoutumiseen siitä, että ”suomalainen isänmaallisuus” ei autonomian ajan lopulla muodostanut yhtenäistä, tarkasti tai edes yleisiltä suuntaviivoiltaan kokonaisvaltaisesti määriteltyä kokonaisuutta, vaan sen sijaan jakaantui erilaisiin ”alalajeihin”.

Nämä ”isänmaallisuuden alalajit” ovat sellaisia ajatusmaailmoja, jotka voidaan nähdä, tutkimuskirjallisuuteen³ perustuen, selvästi niin sanotusti rakenteellisesti isänmaallisiksi⁴, mutta joiden ei eriävien sisältöjensä ja substanssikäsitystensä osalta voida katsoa muodostavan yhtenäistä ”isänmaallisuuden kokonaisuutta”. Tämän vuoksi tutkielmassa vältetäänkin puhumasta

¹ Mm. Klinge 1997.

² Erityisesti: Klinge 1997; Katajisto 2009; sekä Tommila 1999.

³ Mm. edelliset, sekä Heywood 2012; Anderson 2017.

⁴ Tämänkaltainen määrittely/erittely on tärkeää sen selventämiseksi, minkälaisia asioita tai viitteitä tutkimusaineistosta etsitään, analysoitaessa johdonmukaisesti erilaisia siinä esiintyviä ”isänmaallisuuden muotoja”. Isänmaallisuuden määrittelystä ja lajeista tutkielmassa tarkemmin ks. luku 2.1.

”suomalaisesta isänmaallisuudesta” kokonaisuutena, vaan sen sijaan käytetään termejä ”isänmaallisuuskäsitys/-käsitykset” tai ”isänmaallisuuden muoto/-muodot”. Myöskään ”keisariuskollisuuden” ei voida, niin ikään tutkimuskirjallisuuteen⁵ ja vastaavanlaiseen problematiikkaan pohjautuen nähdä muodostaneen yhtenäistä kokonaisuutta, vaan sisältäneen erilaisia ulottuvuuksia ja syvyyksiä, joihin erilaiset isänmaallisuuskäsitykset ovat keskeisellä tavalla vaikuttaneet.

Täten tutkielman keskeinen tutkimuskysymys on: *Mitä vuosien 1894–1903 suomalaiset vetoamustekstit kertovat aikakauden isänmaallisuuden muodoista ja suhteesta lojalismiin.* Tämän ohella tutkimusta eteenpäin vieneitä ja jäsentäneitä apukysymyksiä ovat olleet seuraavat. ”Onko keisariuskollisuus ollut 1890–1900-lukujen Suomessa integroitunut osaksi suomalaisia isänmaallisuuskäsityksiä?” ”Onko keisariuskollisuus *itsessään* voinut olla isänmaallista (vai onko siihen aina liittynyt käytännönläheinen, välinearvollinen ulottuvuus)?” ”Miten keisariuskollisuuden luonne ja syvyys ovat vaihdelleet ’isänmaallisuuden lajin’ mukaan?” Sekä: ”Minkälaisissa asioissa ja olosuhteissa erilaisten isänmaallisuuden lajien keskeisen sisällön ja keisariuskollisuuden välille on syntynyt ristiriitoja, ja ristiriitatilanteiden ilmetessä, miten priorisointi niiden välillä on tapahtunut?”

1.2. Tutkittava ajanjakso

Vuosien 1894 ja 1903 rajaama ajanjakso on valittu tutkittavaksi, sen ratkaisevan tärkeän ja ambivalentin luonteen vuoksi. Kyseisen ajanjakson voi näet nähdä suomalaisen keisariuskollisuuden tietynlaisena kulminaatiopisteenä ja murroskautena, joka määritteli vahvasti autonomian ajan lopun keisariuskollisuutta ja ilmensi laaja-alaisesti sen ulottuvuuksia, muotoja ja kokonaisuutta, sekä moninaista ja perimmäistä luonnetta ja suhdetta suomalaisen isänmaallisuuden muotoihin.

Ajanjakso alkaa kansanomaisen ja Suomessa kansan parissa pidetyn⁶ keisari Aleksanteri III:n kuolemasta, tätä seuranneesta surujaksosta ja Nikolai II:n valtaannoususta, jota Suomessa tervehdittiin perinteisen vahvan lojalismin ja tulevaisuutta koskeneen optimismin merkeissä.⁷ Tätä taustaa vasten keisarillinen helmikuun manifesti, ja siitä alkaneeksi katsotut valtakunnan yhtenäistämisen eli niin kutsutut venäläistämistoimet ja ensimmäinen sortokausi (1899–1905) tulivat suomalaisille kuin ”salamaniskuna” aiheuttaen hätäännystä ja epäuskoa.⁸ Useat ansioituneet historioitsijat ovat myöhemmin esittäneet, että keisarikunnan keskushallinnon Suomeen kohdistamat ja maassa sortona koetut toimenpiteet eivät tosiasiaassa olleet niinkään yllättävä, vaan johdonmukaisen

⁵ Erityisesti Klingin ja Tommilan edellä viitatu teokset.

⁶ Hämäläinen-Forslund 1998, 179; Klinge 1997, 304–307.

⁷ Tuomi-Nikula & Tuomi Nikula 2010, 47–69.

⁸ Tommila 1999, 93–94 & 104.

kehityskulun pohjustama, ja ainakin osin merkitykseltään liioiteltu, tapahtumasarja.⁹ Yhtä kaikki, 1800- ja 1900-lukujen taitteen Suomessa ne otettiin vastaan järkytyksellä, joka rasitti ja koetteli kansakunnan uskoa, luottamusta ja suhdetta hallitsijaan, ja joka johti myös kansallisessa laajuudessa mitattuna ennennäkemättömästi ilmaistuun vastustukseen ja vastarintaan.¹⁰

Siten tutkitulla ajanjaksolla, jossa vuodenvaihe 1899 on keskeisen jakolinjan asemassa, ilmenivät yleisellä tasolla lyhyen ajan sisällä selkeästi ensinnä vahvana elänyt keisariuskollisuus, sittemmin sitä koskenut kasvava ristiriitakonflikti. Aatteellisesta näkökulmasta isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden välisen suhteen osalta tämä merkitsi aluksi aatteellisen yhteensopivuuden, yhteensovittamisen ja integroitumisen korostumista, sitten puolestaan aatteellisen tason ristiriitojen, priorisoinnin ja rajojen määrittelyn korostumista. Ensimmäisen sortokauden voidaankin nähdä siten asettaneen keisariuskollisuuden perusteelliseen aatteelliseen puntariin isänmaallisuuden näkökulmasta, jossa erilaiset isänmaallisuuskäsitykset joutuivat uudenlaisten ulkoisten olosuhteiden piirissä määrittelemään keskeisen, periaatteellisen sisältönsä, prioriteettinsa, ja niiden kautta suhteensa keisariuskollisuuteen ja keisariuskollisuutensa aatteellis-sisällölliset rajat¹¹. Tällä tavoin valitun ajanjakson, jota määritti keisariuskollisuuden erityinen aatteellinen puntarointi suhteessa isänmaallisuuskäsityksiin, ensin yhteensovittamisen ja optimismin, sitten ristiriitojen ja kasvavan pessimismin kautta, voidaan nähdä tuovan analyyttisessä tutkimuksessa esiin isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden välisen suhteen monialaisuuden, aatteellisen substanssitason ja sisäiset prioriteettihierarkiat.

Oleennaista tutkittavassa, vuoteen 1903 päättyvässä ajanjaksossa on se, että vaikka kritiikki ja vastarinta keisarinvaltaa kohtaan Suomessa kasvoivatkin, ne kohdistuivat laajassa mittakaavassa nimenomaisesti keisarin toimintaan ja laintulkintaan keisarin asemasta suhteessa Suomeen - eivät siis keisarinvaltaan itsessään. Keisarin kunnioitettu asema laillisena hallitsijana säilyi, ja erityisesti aluksi tätä kohtaan tunnettiin sortokaudellakin sympatiaa: uskottiin hallitsijan perimmäiseen hyväntahtoisuuteen, ja siihen, että venäläinen hallinto ja virkamiehet, erityisesti kenraalikuvernööri Bobrikov, johtivat hallitsijaa harhaan.¹² Vasta tutkituksi valitun ajanjakson jälkeen, sortokauden jatkuessa (1904 ja eteenpäin) voidaan katsoa avoimen keisarivastaisuuden, kumousmielialojen voimakkaan kasvun ja laajamittaisen, organisoidun keisarinvaltaan kohdistetun vastarinnan toden

⁹ Erityisesti Osmo Jussila, mm. Jussila 2006, 76–79. Myös Matti Klinge, ks. mm. Klinge 1997, 144–149.

¹⁰ Mm. Tommila 1999; Klinge 1997.

¹¹ Eli, Päiviö Tommilaa lainaten, tuoneen esiin tätä kokonaisuutta koskeneet ”piilokäsitykset”, jotka ”voivat tulla äkillisestikin esiin jonkin ulkoisen ärsyksen aiheuttamana” isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden suhdetta koskien. (Tommila 1999, 94.)

¹² Mm. Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula 2010, 88; Klinge 1997, 358–368; Tommila 1999, 39.

teolla alkaneen.¹³ Täten tutkittavaksi valittu ajanjakso ilmenee kriittisenä linjanvedon vaiheena ”vanhan ja uuden” välillä, ja siten tutkimusaiheen tarkastelun kannalta luonteeltaan erinomaisena.

1.3. Lähdeaineisto

Tutkielman lähdeaineistoksi, jonka on katsottu ilmentävän isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden välisen suhteen tutkittavalla aikakaudella pinnalla olleita ulottuvuuksia, arviointia ja kehitystä, on valikoitunut kokoelma suomalaisia vuosilta 1894–1903 peräisin olevia adressi- ja vetoomustekstejä, jotka käsittelevät suoraan tutkielman keskeisintä aihepiiriä – keisarisuhdetta, sen ulottuvuuksia ja ongelmia, sekä suhdetta isänmaallisuuteen. Adressit ja vetoomukset koskevat aina muodollisesti jotakin konkreettista tekijää tai tapahtumaa, mutta niiden tosiasiallinen sisältö ylittää nämä konkreettiset seikat. Ne avaavat laajempaa ajatusmaailmaa niiden taustalla, selittäen samalla näiden konkreettisten aiheiden syvempää aatteellista merkitystä. Adressiteksteissä käsittelyyn nousevatkin¹⁴ erilaiset isänmaallisuuskäsitykset ja niiden keskeisin sisältö, keisariuskollisuus lojaliteetin kohteena, sekä näiden väliseen suhteen ulottuvuudet – toiveet, ristiriidat ja ongelmat. Pääosa käsiteltävistä teksteistä on lisäksi osoitettu keisarille itselleen tai muulle keisarilliselle perheelle, mikä jo itsessään kertoo ajan suomalaisesta keisarisuhteesta.

Lähdeaineisto on pääasiassa kerätty Kansallisarkiston kokoelmista, mutta aineistona on hyödynnetty myös Eino I. Parmasen neliosaisen teossarjan *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina* kahdesta ensimmäisestä osasta¹⁵, sekä Suomen humanistiverkko Agricolan verkkosivuilta¹⁶ löytyvää lähdemateriaalia.¹⁷ Tutkittava lähdemateriaali koostuu kaiken kaikkiaan viidestä Kansallisarkiston kokoelmista peräisin olevasta adressista, kolmesta Parmasen teoksesta löytyvästä adressitekstistä, sekä Suomen humanistiverkko Agricolan verkkosivuilta löytyvästä Senaatin valituspäiväjulistuksesta.

¹³ Klinge 1997, 395–424. Tulee kuitenkin tässä yhteydessä todeta, että ainakin vielä ensimmäisen maailmansodan alkaessa Suomessa eläteltiin kaikesta tapahtuneesta huolimatta jonkinlaisia toiveita niin sanotusti vanhojen hyvien aikojen paluusta – autonomian palauttamisesta ja vahvistamisesta, ja harmonisen keisarisuhteen palautumisesta. (Hoppu 2005, 34–41.)

¹⁴ Suoraan tai epäsuorasti.

¹⁵ Parmanen 1936 & Parmanen 1937.

¹⁶ <https://agricolaverkko.fi>

¹⁷ Tutkielmassa on käytetty ainoastaan suomen kielellä, joko alkuperäisenä tai käännökseenä, saatavilla ollutta lähdemateriaalia, johtuen vahvan kielitaidon ehdottomasta tarpeellisuudesta tutkielman kaltaisessa sisällönanalyysiin pohjautuvassa tutkimuksessa. Näin ollen osa Kansallisarkiston kokoelmista löytyvistä adressi- ja vetoomusteksteistä, jotka ovat olleet saatavilla ainoastaan joko ruotsin, venäjän ja/tai ranskan kielellä ovat jääneet tutkielman lähdeaineiston ulkopuolelle. Tutkielmassa tiedostetaan tämän aiheuttama potentiaalinen vinouma aineistossa. Sen ei voi kuitenkaan olettaa olevan, aineiston yleisen edustavuuden vuoksi kovin merkittävä. Tietoa siitä, kuinka paljon erilaisia keisarille tai keisariperheelle osoitettuja adresseja tai vetoomuksia tutkittavana aikakautena on kaiken kaikkiaan lähetetty, ei tutkielmaa varten ole valitettavasti ollut saatavilla.

Kerätyn aineiston arvossa tämän tutkimuksen lähdemateriaalina keskeistä on käsiteltävien aiheiden ohella se, että sen voidaan katsoa edustavan varsin hyvin autonomian ajan lopun suomalaisen isänmaallisuuden kirjoa. Sen sisällä ovat nimittäin edustettuina lukuisat erilaiset suuntaukset ja kansankerrokset – paitsi suoraan, tekstin laatimisen osalta, erityisesti välillisesti, eli allekirjoitusten osalta.¹⁸ Lisäksi tutkielmaa aineisto jakautuu melko tasaisesti vuoden 1899 kummallekin puolelle, mikä mahdollistaa aikakauden kontekstissa keisariusuhteen kehityksen, keisariuskollisuuden kasvavan koettelemuksen, sekä tästä tehtävien aatteellisen tason johtopäätösten tarkastelun.

Lähdeaineiston luonteen ja ajallisen jakautumisen, sekä tutkittavan ajanjakson yleisen luonteen mukaisesti aineiston tarkastelu on tutkielmassa jaettu kolmeen erilliseen käsittelykappaleeseen. Kappalejako on aineiston ajoittumisen mukaan kronologinen, mutta samanaikaisesti kunkin ajanjakson aineistossa ilmenevän, isänmaallisuuskäsitysten ja keisariuskollisuuden välisen suhteen tilaa koskevan hallitsevan teeman mukaan temaattinen. Niinpä nämä kappaleet ovat *1894–1896: Sopusointu; 1899: Ristiriita ja sovittamisyritys; sekä 1901–1903: Priorisointi ja valinnat*. Näitä edeltää tutkielmassa vielä kappale, jossa käsitellään tutkittavan ajanjakson historiallista kontekstia, ajan suomalaisen isänmaallisuuden muotoja, sekä lyhyesti isänmaallisuuden ilmiöitä ylipäänsä, minkä tarkoituksena on tarjota paitsi taustoitusta, myös esitellä käsitteellisiä analyysityökaluja, joita hyödynnetään lähdeaineiston käsittelyssä.

1.4. Metodologia

Tutkielma on luonteeltaan kvalitatiivinen tutkimus, hallitsevana metodinaan lähdeaineiston laadullinen sisällönanalyysi, jossa, Jouni Tuomen ja Anneli Saarijärven teosta *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* lainaten, ”etsitään tekstin merkityksiä”¹⁹. Tutkielma ei varsinaisesti edusta diskurssianalyysia, jossa tutkitaan ”miten näitä merkityksiä tekstissä tuotetaan”²⁰, joskin se joiltakin osin sivuaa myöskin tätä analyysityyppiä. Tutkimuksen rakentuminen nojaa melko vahvasti teoreettiseen viitekehykseen – tässä tapauksessa isänmaallisuuden sisäisen moninaisuuden problematiikkaan, sekä nationalismiin ja patriotismin muotoihin sen verrattain jäsenytyneinä analysointityökaluina – mistä johtuen se tarkemmin määriteltynä edustaa teoriaohjaavaa analyysimallia. Teoreettisen viitekehyksen vahvuuden vuoksi siinä, mitä tulee isänmaallisuuden

¹⁸ Vaikka vetoomustekstien laatijat edustavat käytännössä katsoen, ja aikakauden luonteen huomioon ottaen pitkälti väistämättäkin, sivistyneistöä, tämän yhteiskuntaryhmän sisäiset kerrokset ja diversiteetti, kansakoulunopettajista kirkkoherroihin ja valtiopäiväedustajista senaattoreihin, on lähdeaineistossa vahvasti esillä.

¹⁹ Tuomi & Saarijärvi 2018, luku 4.4.

²⁰ Tuomi & Saarijärvi 2018, luku 4.4.

muotojen luokitteluun, siinä voidaan nähdä piirteitä myös teorialähtöisestä mallista²¹. Lisäksi historiantutkimukselle tyypillisesti lähdeanalyysin ja tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvan kontekstoinnin välinen vuorovaikutus on ollut tutkimustyössä keskeisessä roolissa.

Tutkimus on rakentunut muutamien keskeisten vaiheiden pohjalle. Ensinnä tutkimuskirjallisuuden pohjalta autonomian ajan lopun isänmaallisen aatekentän kartoittaminen ja luokittelu keskeisimpiin muotoihin niiden aatteellisen sisällön perusteella. Toiseksi näiden muotojen/suuntausten tunnistaminen lähdeaineistosta. Suuntausten keskeisen sisällön ja perimmäisen suhteen lojalismiin tarkastelu ja analysointi lähdeaineiston valossa. Ajallisen kehityksen tarkastelu tässä suhteessa, vertailevan sisällönanalyysin keinoin ja tutkimuskirjallisuuden luoman kontekstin avulla. Sekä lopuksi, johtopäätösten tekeminen erilaisten isänmaallisuuden muotojen ja lojalismin suhteesta autonomian ajan lopulla. Mitä lähdeaineiston parissa työskentelyyn tulee, laadullisen sisällönanalyysin avulla ja tutkimuskirjallisuutta hyödyntäen on siis aluksi keskitytty analysoimaan ja erottamaan sisältöjen perusteella, millaista isänmaallisuuden muotoa tai isänmaallisuuskäsitystä/-käsityksiä kulloinkin kyseessä oleva adressi edustaa. Tämän jälkeen on syvemmissä analyysissä tarkasteltu, miten tekstissä, eksplisiittisesti ja/tai implisiittisesti käsitellään isänmaallisuuskäsitysten keskeisimmän sisällön ja keisariuskollisuuden välistä suhdetta, sekä millainen vaikuttaa, aineistossa esitetyn ja tutkimuskirjallisuuden kontekstin valossa, olevan keisariuskollisuuden perimmäinen luonne ja asema tekstin edustaman isänmaallisuuden ajatusmaailmassa.

Tutkielmassa tiedostetaan monarkin kanssa harjoitetun kanssakäymisen yleinen diskurssi, eli lähtökohtaisen alamaisen, kunnioittavan ja formaalin sävy. Tästä ei näin ollen tehdä tutkielmassa minkäänlaisia johtopäätöksiä aatteellista tasoa koskien, vaan sitä pidetään oletusarvona. Alamaisuuden ilmaisuun ja uskollisuudenvakuutuksiin onkin kiinnitetty huomiota ainoastaan siinä suhteessa, mikäli niissä on katsottu ilmenevän jotakin poikkeavaa²². Uskollisuuden- ja alamaisuudenvakuutteluiden sijaan tutkielman analyysi kohdentuu siis nimenomaan vetoomusten varsinaiseen sisältöön. Sen avulla tarkoituksena onkin, Markku Hyrkkäsen aatehistorian tehtävää

²¹ Tuomi & Saarijärvi 2018, luku 4.2. (Kokonaisuudessaan tutkimusta ei kuitenkaan voida pitää teorialähtöistä mallia edustavana, sillä juuri teoriaohjaavan mallin mukaisesti tutkimuksen ”analyysiyksiköt” ovat valikoituneet aineistolähtöisesti, teoriaohjautuvasti. Lisäksi tutkimuksessa ei testata teoriaa, vaan se toimii apuvälineenä.)

²² Tämä poikkeavuus voi tarkoittaa niin suhteellista koruttomuutta, kuin uskollisuudenilmausten ylikorostuneisuuttakin. Tällaisen poikkeavuuden voidaan katsoa jo ilmentävän muodollisuuden sijaan taustalla olevaa aatetta. Lisäksi tutkielmassa katsotaan, että jo vetoomusten osoittaminen keisarille (ja keisarilliselle perheelle) kertoo keisarin aseman tunnustamisesta – ts. käytännöllisestä ja/tai formaalista lojaalisuudesta. Niinpä tutkielman fokus suuntautuu tätä pintaa syvemmälle.

koskevaa määritelmää lainaten, tutkittavien asiakokonaisuuksien ”käsittämisen käsittäminen, asioiden ja käsitysten yhteyksien jäljittäminen ja esittäminen”²³.

1.5. Tutkimuskirjallisuus ja -tila

Perinteisen, pitkälle viime vuosisadalle hallinneen nationalistisen historiankirjoituksen luomaa hieman yksipuolista kuvaa autonomian ajan Suomesta ovat sittemmin tutkimuksillaan laajentaneet ja monipuolistaneet lukuisat historiantutkijat, erityisesti professorit Osmo Jussila ja Matti Klinge, joiden tutkimustyötä tässäkin tutkielmassa on hyödynnetty. Ensiksi mainitun osalta ennen muuta Suomen valtiollis-poliittista asemaa ja elämää koskien, jälkimmäisen osalta taas autonomian ajan yhteiskunnallisen kokonaiskuvan osalta.

Klingen *Keisarin Suomi*²⁴ onkin ollut tutkielmalle taustatiedon osalta kaikkein tärkein tutkimusteos. Sen erinomaisen laajaa kartoitusta, kattavuutta ja jäsentävyyttä ”keisariajan”²⁵ suomalaisen yhteiskunnan luonteesta ja moninaisista aatteellis-kulttuurillisista virtauksista on tässä tutkielmassa hyödynnetty runsaasti isänmaallisuuden muotojen taustoituksen ja analysoinnin osalta. Keskeisestä tutkimuskirjallisuudesta tulee myös mainita Kati Katajiston *Isänmaamme Keisari*²⁶, joka on ollut tämän tutkielman tärkein tutkimuksellinen esikuva, sekä Päiviö Tommilan perinpohjainen *Suuri adressi*²⁷.

Mitä tällä tutkielmalla on sitten annettavaa näiden tutkimusten rinnalla? Tutkielma lähestyy periaatteessa paljon tutkittua aihetta uudesta näkökulmasta, jonka suhteen ainoastaan Katajiston tutkimuksen voidaan aiemman tutkimuksen osalta katsoa sitä muistuttavan. Tutkielma erottuu tutkimuskentässä sen yhtäältä aate- ja ideakeskeisen, toisaalta historiallisen suomalaisen isänmaallisuuden sisäistä laajuutta ja muotoja keskiössään painottavan näkökulmansa kautta.²⁸

Tarkasteltaessa tätä tutkielmaa suhteessa Katajiston *Isänmaamme keisari*-teokseen, on pieni näkökulmaero siinä, että tutkielma painottaa vahvemmin aatteellisia sisältöjä ja merkityksiä *itsessään*

²³ Hyrkkänen 2002, 228.

²⁴ Klinge 1997.

²⁵ Kuten Klinge Suomen historian vuosien 1809 ja 1917 välistä ajanjaksoa nimittää.

²⁶ Katajisto 2009.

²⁷ Tommila 1999.

²⁸ Näitä näkökulmia on muussa mainitussa tutkimuksessa, ymmärrettävästikin niiden luonteen osalta esim. *Keisarin Suomen* ollessa yleisteos ”keisariajan” suomalaisen yhteiskunnan luonteesta ja *Suuren adressin* nimensä mukaisesti keskittyessä Suuri adressi-hankkeeseen, lähinnä sivuttu.

ja käytännön todellisuutta niiden valossa, eikä niinkään toisinpäin²⁹, mikä ilmeisen ajallisen sijoittumisen, ohella erottaa sitä myös Katajiston esikuvallisesta tutkimuksesta³⁰.

Tutkielman selvittäessä käytännön olojen taustalla vaikuttaneita perimmäisiä ideatason käsityksiä, tutkielman voidaan myös katsoa antavan osaltaan vastauksia kysymyksiin *miksi, missä määrin ja millä tavoin/minkä osalta* isänmaallisuuskäsitysten ja lojalismin käytännön yhteensovittaminen³¹ oli autonomian lopulla mahdollista, sekä selittävän sitä aatteellista pohjaa, joka johti keisariuskollisuuden murenemiseen Suomessa.³² Tutkielman tarkoituksena ei ole selvittää tätä prosessia sen syvällisemmin, mutta nimenomaisesti (1.) aatteellisella tasolla ja (2.) isänmaallisuuden näkökulmasta, sekä myös ajallisen kohdentumisensa osalta, se väistämättä liikkuu tämän kehityskulun syntyisijoilla. Erottuvan näkökulmansa johdosta tutkielma voikin antaa oman, erottuvan panoksensa keisariuskollisuuden romahtamisen ymmärtämisessä, mihin perustunee sen kaikkein laajin ja selkeimmin ymmärrettävä tutkimuksellinen arvo. Samalla tutkielman voidaan nähdä ottavan Suomen osalta osaa siihen 1800- ja 1900-lukujen taitteen modernin kansakunnan ja ikiaikaisen hallitsijan, sekä modernin kansallisvaltion ja dynastisen valtakunnan lojaliteetteina välisen vastakkainasettelun tutkimukseen aatteellisesta näkökulmasta, jota myös muun muassa Benedict Anderson harjoittaa erilaisesta näkökulmasta, teoksessaan *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän tarkastelua*.³³ Lopulta täytyy kiinnittää huomiota myöskin tutkielman lähdeaineistoon, joka on arvonsa huomioon ottaen yleisesti kummallisenkin laajalti hyödyntämätön ja tuntematon osa nykyaikaista suomalaista historiantutkimusta ja -tuntemusta. Tämän muuttamiseksi tutkielma antaa niin ikään oman panoksensa.

2. Isänmaallisuuden kartoittaminen tutkimuksen näkökulmasta

2.1. Isänmaallisuuden määrittely tutkielmassa: nationalismi ja patriotismi

²⁹ Tutkielman piirissä toki tiedostetaan idea- ja aatetason irrottamattomuus käytännön todellisuudesta ja aikakaussidonnaisuudesta, mutta myös ideoiden ja käytännön todellisuuden vuorovaikutteinen suhde. Tutkielman näkökulma painottaa tämän vuorovaikutussuhteen ideapohjaista puolta, eli aatteellisia merkityksiä ja sisältöjä käytännön historiaa luovina tekijöinä. (Ks. Heywood 2012, 3.)

³⁰ Katajisto määrittelee tutkimuksensa pyrkimyksen seuraavasti: "Kun Jussilan mukaan olennainen kysymys oli perimmältään se, että 'oliko Suomi Venäjän valtiosta erillinen "valtio" vai ei?', niin nyt kyseessä olevassa tutkimuksessa perimmäiseksi kysymykseksi nousee se, että millaiseksi Suomen autonomian alun johtomiehet näkivät Suomen ja ymmärsivät Suomen ja suomalaisten aseman...". (Katajisto 2009, 43.) Tässä tutkielmassa fokus on vahvemmin puhtaasti aatesisällöissä, joiden valossa tuo kokemus määrittyi ja asemaa arvioitiin.

³¹ Jonka voidaan katsoa pitkälti määritelleen autonomian aikaa, erityisesti sen jälkipuoliskoa.

³² Sillä aatteellisen murenemisen voidaan katsoa edeltävän käytännön murenemistä, vastaavalla tavalla kuin ajatuksista siirrytään sanoihin ja tekoihin.

³³ Anderson 2017.

Kuten jo johdannossa todettiin, isänmaallisuuden käsite on sisällöllisen laajuutensa, määrittelemättömyytensä ja subjektiivisuutensa vuoksi problemaattinen, ja edellä mainituista tekijöistä johtuvan sisäisen moninaisuuden voidaankin nähdä olennaisesti kuuluvan isänmaallisuuden luonteeseen.³⁴ Siten ”isänmaallisuus” ajatusmaailmaa kuvaavana käsitteenä ei kuitenkaan muodosta kovinkaan vahvaa käsitystä niistä käsityksistä, arvoista ja merkityksistä tai ideologiasta jotka muodostavat ajatusmaailman pohjan. Tämä ”isänmaallisuuden problematiikka” onkin tälle tutkielmalle olennainen lähtökohta. Siitä huolimatta ja yhtä lailla juuri sen takia täytyy tässä yhteydessä kuitenkin muodostaa jonkinlainen, mahdollisimman objektiivinen määritelmä/kriteeristö isänmaallisuudelle, jotta ylipäänsä on mahdollista mielekkäästi ja johdonmukaisesti tarkastella *sen* muotoja ja ulottuvuuksia.

Tässä tutkielmassa, tutkimuskirjallisuudesta³⁵ ammentaen ja varsinaisiin sisällöllisiin merkityksiin kantaa ottamatta, ”isänmaallisuus” merkitsee vahvaa jonkin yhteisön ja sen asuttaman alueen kokemista ”omaksi”, sekä vahvaa sitoutumista siihen. Käytännössä tämä tarkoittaa andersonilaisittain ”kuviteltua yhteisöä”³⁶, johon kuuluvaksi oma välitön kotiseutu ja elinpiiri hahmotetaan, ja jota kokonaisuutena yhdistävät erilaiset (identiteetti)tekijät ja (riittävän laaja tai suhteellinen) samankaltaisuus³⁷, jotka erottavat sen muista vastaavista yhteisöistä. Tämä edellyttää käsitystä jostakin yhteisön määrittävästä, sille ominaisesta luonteesta, sekä tälle luonteelle keskeisistä tekijöistä³⁸, jotka mielletään pyhiksi ja loukkaamattomiksi. Nämä käsitykset ja tuntemukset eivät suinkaan ole muita arvoja, ideaaleja ja niin edelleen poissulkevia – päinvastoin³⁹ – mutta voidaan kuitenkin katsoa, että aatteellinen ”isänmaallisuus” edellyttää niiden keskeistä, substanssinomaista tai itseisarvoista asemaa kokonaisajatusmaailmassa.

Näiden isänmaallisuuden abstraktia ilmiötä jäsentävien kriteerien mukaan tutkielmassa jäsentynyt, aatteellinen isänmaallisuus käsitetään koostuvaksi kahdesta päälinjasta, jotka ovat *nationalismi* ja *patriotismi*. Myös nämä ovat varsin laajoja käsitteitä ja kokonaisuuksia, joiden sisään mahtuu

³⁴ Periaatteessa yksilöillä on erilaisia (aatteellisia) syitä, merkityksiä ja muotoja ”rakastaa maataan”, johon vaikuttavat niin sisäiset kuin ulkoisetkin seikat.

³⁵ Mm. Heywood 2012 (nationalismin erilaisia muotoja, suhde patriotismiin); Anderson 2017, (nationalismin luonne, ”kuvitellut yhteisöt”); Katajisto 2009 (patriotismin muotoja ja ilmentymiä).

³⁶ Anderson 2017.

³⁷ Mm. etnisyyteen, historiaan, kulttuuriin, kieleen, traditioihin, arvoihin, poliittiseen järjestelmään, maantieteellisiin yhteyksiin, oloihin, sekä luontoon ja/tai elämäntapaan liittyvät/perustuvat jne.

³⁸ Jotka voivat olla mitä tahansa tai kaikkikin edellisessä viitteessä mainituista.

³⁹ Kuten Andrew Heywood korostaa nationalismia käsitellessään sen potentiaalista yhteensopivuutta lähes minkä tahansa muun ideologian kanssa. (Heywood 2012, 168–169.) Abstraktimpaan ja määrittelemättömämpään ”isänmaallisuuteen” tämän voi katsoa pätevän vielä vahvemmin.

edelleen lukuisia alamuotoja⁴⁰ ja määriteltäessä näitä termejä onkin järkevämpää aloittaa nationalismista, joka on patriotismia selvästi selkeämmin määritelty ajatusmaailma. Nationalismi on aate, jonka keskiössä on ”kansakunnan” konsepti⁴¹, sekä kansallisen yhtenäisyyden, identiteetin, itsetietoisuuden ja lojaliteetin vahva, ensisijainen painottaminen. Nationalismi näkee (kansan) kansakunnallisen pyrkimyksen keskeisimpänä historiaa luovana ja määrittävänä tekijänä – kansakunta on sen mukaan orgaaninen yhteisö, jolla on oma erityinen luonteensa, ja joka on yhteisöllisen/yhteiskunnallisen järjestäytymisen keskeisin määrittäjä. Se koostuu kansasta – ihmisjoukosta, joka omaa yhteisen alkuperän, kielen, historian, kulttuurin ja perinteet, sekä mahdollisesti myös tietynlaisen ominaisen kansanluonteen, eli kansallisen kollektiivisen sielun.⁴²

Nationalismin aatteesta johdetun poliittisen nationalismin keskiössä on itsenäinen, suvereeni, sekä väestöllisesti ja kulttuurillisesti yhtenäinen kansallisvaltio⁴³ tai sen luominen, johon on perinteisesti liittynyt vahvasti pyrkimys saattaa osaksi kaikki kansalliseen piiriin kuuluvaksi nähdyt yhteisöt. Tämän lisäksi nationalismin aatteen sisällä ilmenee erilaisia, vahvastikin toisistaan poikkeavia painotuksia koskien kaikissa muodoissa keskiössä olevan kansakunnan *luonnetta*. Tämä voidaan tässä yhteydessä, Heywoodia mukaillen, tiivistää kansalais- ja etnokulttuurisen nationalismin väliseen vertailuun.⁴⁴ Ensiksi mainitussa painottuvat kansallinen itsemääräämisoikeus ja suvereniteetti, kansalaisuus, kansakunnan arvot, sekä valtiollinen ja yhteiskunnallinen erityisluonne ja status – periaatteessa historian saatossa muotoutunut ”kansakunnallisuus”. Jälkimmäisen keskiössä ovat puolestaan orgaanisuus ja ikiaikaisuus – kansallinen olemuksellinen, kulttuurillinen, ikiaikainen ominaisluonne ja kansallinen henki – periaatteessa siis historiassa ja kulttuurissa ilmenevä, ja niitä ohjaava ”kansallisuus”. Ensiksi mainitussa yhteiskunnallinen ja valtiollinen luonne siis ikään kuin määrittävät kansakunnan, jälkimmäisessä taas kansan orgaaninen luonne – niinpä ne myös ”lukevat” kansallista historiaa eri tavoin.

Tämän lisäksi Benedict Anderson erottaa teoksessaan *Kuvitellut yhteisöt* 1800- ja 1900-lukujen Euroopan suhteen intellektuellien ja keskiluokan alhaalta ylöspäin suuntautuneen, idealistisen ”alkuperäisen nationalismin” ja ylhäältä alaspäin keskusvallan taholta suuntautuneen funktionaalisen

⁴⁰ Heywood pitkälti samastaa (englanninkielisessä) teoksessaan patriotismin ja isänmaallisuuden, jotka ovatkin englannissa synonyymeja. Nationalismia löyhempänä käsitteenä patriotismi onkin huomattavasti vahvemmin samastettavissa isänmaallisuuteen yleisesti, mutta suomen kielessä patriotismilla voidaan kuitenkin nähdä olevan myös oma merkityksensä, joka tekee siitä isänmaallisuuden osan enemmän kuin synonyymien. Tämän asetelman hyödyntäminen on tutkielmalle tärkeää, sillä muuten isänmaallisuuden muotojen tarkastelu rajoittuisi nationalismin muotoihin, jotka puolestaan eivät edusta kaikkea isänmaallisuutta (Heywood 2012, 169.)

⁴¹ Anderson 2017, 37–41.

⁴² Heywood 2012, 168–181.

⁴³ Heywood 2012, 168–181.

⁴⁴ Heywood 2012, 168–181.

”virallisen nationalismin”.⁴⁵ Tämä liittyy olennaisesti Heywoodin esiin nostamiin nationalismin monenlaisiin käyttötarkoituksiin ja -motiiveihin – ”virallisen nationalismin” pyrkimyksenä oli suojella vanhaa järjestystä omaksumalla nationalismi ja yhdistämällä se autoritäärisuuteen ja reaktionäärisuuteen.⁴⁶

Patriotismi puolestaan on 1700–1800-luvuilla kehittyntä nationalismia⁴⁷ huomattavasti vanhempaa perua, sekä määrittelemättömämpi, epäselvempi kokonaisuus⁴⁸. Tässä tutkielmassa sen määritelmä on muodostettu Kati Katajiston analyysia *Isänmaamme keisari*-teoksen luvun ”Voimistuva provinssi-identiteetti” alaluvussa ”Patriotismi – kuningas, isänmaa ja kotiseutu”⁴⁹, Benedict Andersonin *Kuvitellut yhteisöt*-teoksen esitystä nationalismin suhteesta vanhaan järjestykseen⁵⁰, sekä Andrew Heywoodin esittämiä nationalismin omaksumisen motiiveja ja muotoja suhteessa yhteisökäsityksiin⁵¹. Patriotismi onkin varmasti parhaiten hahmotettavissa suhteessa nationalismiin. Sen keskiössä ei ole vastaavalla tavalla kansakunta, eikä se myöskään omaa vastaavaa orgaanista kansallisuuskäsitystä kuin nationalismi, tai vaihtoehtoisesti omatessaankin sellainen on toissijaisessa asemassa – keskiössä ovat valtakunnalliset tekijät, instituutiot, traditiot ja/tai yhteiskunnallis-kulttuurillinen luonne tiettyä ihmisryhmää yhteen sitovina tekijöinä. Tässä suhteessa patriotismi muistuttaa kansalaisnationalismia, keskeisenä erotuksena kuitenkin se, että patriotismin eivät keskeisenä kuulu ajatus kansakunnasta tai kansallisvaltiosta. Lisäksi historiallisesti patriotismi on usein liittynyt myös vanhan, ylhäältä alaspäin johdetun, hallitsijasuvun, aatelin, uskonnon ja näihin liittyvien perinteiden ja lojaliteettien, sekä valtakunnallisen (ylä)identiteetin yhdistämisen yhteiskunnan vaalimiseen, mikä on ristiriidassa nationalismin painottaman kansallisen identiteetin ja -itsetietoisuuden kanssa. Patriotismi periaatteessa painottaa alueellista, yhteiskunnallista tai valtakunnallista identiteettiä kansojen yli, ja siten niihin pohjautuvaa isänmaa-käsitystä, nationalismin korostaessa kansakunnan keskeisyyttä ja siihen perustuvaa orgaanista isänmaa-käsitystä.

Patriotismin alalajeista, Katajiston teosta ja siinä hyödynnettyä Keijo Korhosen aiempaa tutkimusta mukailten, mainittakoon paikallis-/kotiseutupatriotismi, jossa patrioottinen ylpeys ja lojaalisuus kohdistuvat valtakunnan ohella sen sisällä olevaan erilliseksi käsitettyyn maahan tai kotiseutuun;

⁴⁵ Anderson 2017, 111–164.

⁴⁶ Tutkielman kannalta mielenkiintoisesti sekä Heywood (Heywood 2012, 186.), että Anderson (Anderson, 2017, 136–137.) mainitsevat esimerkkinä tällaisesta nationalismista keisari Aleksanteri III:n.

⁴⁷ Mm. Anderson 2017.

⁴⁸ Mm. Heywood 2012, 169.

⁴⁹ Katajisto 2009, 71–78.

⁵⁰ Anderson 2017, 43–164.

⁵¹ Heywood 2012, 168–192.

monarkopatriotismi – varhaista perua oleva uskollisuus hallitsijasuvulle ja tähän perustuva isänmaallisuuden hahmotus ja alamainen identiteetti (liittyy vahvasti uskoon hyvästä, kansaa puolustavasta hallitsijaisästä), jossa kirkolla on ollut merkittävä rooli; sekä valituspatriotismi, jossa isänmaan arvo, siihen sitoutumisen, sille uskollisuuden ja siitä ylpeyden vahvuus perustuvat siihen, mitä sillä on konkreettisesti ”tarjota”, kuten vapaudet, sivistystaso ja niin edelleen.⁵²

2.2. Isänmaa ja keisarisuhde: rakentuminen ja käsittäminen

Niin kutsuttu Ruotsin vallan aika voidaan tämän tutkielman näkökulmasta tarkastellen nähdä myös ”esinationalistisena” aikana. Suomessa ilmeni tuolloin kuitenkin monenlaista patriotismia. Suomalaisen varsinaiseksi isänmaaksi hahmotettiin ”valtakuntaisänmaa” Ruotsi, keskiössään kuningas. Ruotsin kuningaskunta kokonaisuudessaan olikin suomalaisen patrioottisen lojaalisuuden kohde – niin perinteisen, hallitsijasukuun nivoutuvan monarkopatriotismin, kuin modernin valituspatriotisminkin osalta. Viimeksi mainittua ilmeni lähinnä yläluokan keskuudessa, ja rajanvedossa suhteessa Venäjään. Osa suomalaista itsemäärittelyä olikin tietty venäläisvastaisuus. Se kumpusi yhtäältä muun muassa ison vihan kokemuksista, ja toisaalta ruotsalaisesta propagandasta, joka pyrki ja onnistuikin luomaan Venäjään kohdistunutta pelkoa ja ylemmydentuntoa, esittämään Ruotsin suomalaisten suojelijana ja täten sitouttamaan suomalaisia valtakuntaan. Suomi oli puolestaan erilaisen kotiseutu- ja aluepatriotismin, mutta 1700-luvulta alkaen myös vahvistuvan provinssi-identiteetin kohde.⁵³

Kun Suomen vuosisatainen valtiosuhde Ruotsiin sitten katkesi ja maa liitettiin osaksi Venäjän keisarikuntaa vuonna 1809, Suomessa oltiin perustavalla tavalla uudenaikaisessa tilanteessa, jossa myös Suomi alettiin hahmottaa eri tavalla.⁵⁴ Uuden kynnyksellä Suomessa elivät vahvoina pelot venäläisen hallinnon ja pakkovallan ulottumisesta maahan ja sen venäläistämisestä. Nämä pelot hälvivät kuitenkin verrattain nopeasti uuden hallitsijan Aleksanteri I:n tehtyä Suomessa suuren ja laajamittaisen vaikutuksen – keisari takasi Suomelle autonomian, sekä maan luonteen säilyttämisen, ja voitti suomalaisten luottamuksen ja sympatiat puolelleen. Niinpä Venäjän keisarit ”hyväksyttiin” Suomen hallitsijoiksi – suuriruhtinaiksi – ja samalla hyväksyttiin Suomen uusi asema osana keisarikuntaa. Alusta pitäen korostui kuitenkin näkemys, että Suomi oli liittynyt nimenomaisesti keisarikuntaan, ei Venäjään sinänsä. Tämä johti Suomen mieltämiseen uudella tavalla, ja siten hajonneen Ruotsin valtakunnan jättämää patriotismin tyhjiötä ei täytettykään uudella laajemmalla

⁵² Katajisto 2009, 71–76.

⁵³ Katajisto 2009, 65–78, 88–89 & 92–93.

⁵⁴ Mm. Katajisto 2009; Klinge 1997.

valtakuntaisänmaalla, vaan se kohdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan. Suomalaisten isänmaa siis periaatteessa ”siirrettiin” vanhasta valtakuntaisänmaasta nimenomaisesti kotimaahan – Suomeen.⁵⁵

Saavutettu itsehallinto nähtiin uudessa tilanteessa Suomen, isänmaan, turvana, ja koska se oli keisarin takaama, sai keisari täten, välillisesti, aseman Suomen turvana. Suomen olikin saavutettava keisarin luottamus ja hyväntahtoisuus, jotka olivat maan ’ainoa turva’ suuren Venäjän yhteydessä – Venäjän autokraatti siis suojeli Suomea Venäjältä itseltään. Keisarin suosion saavuttamiseksi Suomessa omaksuttiinkin vahvan lojalismin ja monarkismin, sekä yleisen maltillisuuden linja, ja suoria yhteyksiä keisariin ohi venäläisen hallinnon vaalittiin.⁵⁶ Tärkeässä asemassa keisarillisen suosion ja keisarisuhteen saavuttamisessa ja ylläpitämisessä olivat keisareiden Suomeen tekemät vierailut, joiden luonne vaihteli virallisista vierailuista lomamatkoihin. Näiden vierailujen merkitys ja vaikutus kansan ja keisarin välisille suhteille oli moninainen ja molemminpuolinen.⁵⁷ Niinpä Suomen ”strategia” toimikin – Suomi sai keisareiden sympatian ja autonominen asema säilyi, sekä ajan myötä myös vahvistui.

Samalla vahvistuivat kuitenkin myös erilaiset tulkinnat koskien Suomen autonomian perustaa, ja levisi niin sanottu perustuslaillinen tulkinta koskien vuotta 1809. Sen mukaan Suomelle vahvistettiin vuonna 1809 perustuslaki, jonka sopimusosapuolia olivat keisari ja Suomen kansa valtiosäätyjen edustamana, ja ”ikuinen” sopimus satoi keisarin kunnioittamaan Suomen itsehallintoa ja kansan vastavuoroisesti uskollisuuteen keisarille.⁵⁸ Tämä tarkoitti sitä, että Suomen autonominen asema ei ollutkaan kiinni keisarin hyvästä tahdosta, vaan siitä riippumaton, ja keisarin velvollisuus oli olla tätä asemaa loukkaamatta. Tämä tulkinta vahvistui sivistyneistön parissa alati 1800-luvun edetessä.

1800-luvun edetessä vahvistui myös suomalaisen kansallisen identiteetin rakennus, sekä käsitykset suomalaisesta kansakunnasta. Aluksi tämä rakennustyö tapahtui hallitsevilta osin vahvan

⁵⁵ Mm. Katajisto 2009, 98–105, 106–128, 139–152, 241–255 & 301–303; Klinge 1997, 11–47. (Tätä selittää se, että osana Ruotsin kuningaskuntaa Suomi oli ollut myös osa *Ruotsia*, ja suomalaisten suhde ruotsalaisuuteen oli jäänyt jokseenkin määrittelemättömäksi: suomalaiset olivat ikään kuin sekä suomalaisia, että ruotsalaisia, näkökulmasta riippuen. Uudessa tilanteessa puolestaan oli mm. historiallisista ja aatteellisista syistä aivan eri tavalla selvää, että Suomi ei ollut osa *Venäjää*, eivätkä suomalaiset venäläisiä.)

⁵⁶ Mm. Katajisto 2009, 126–127, 139–152 & 155; Klinge 1997; Jussila 2006.

⁵⁷ Mm. Klinge 1997, 16–24, 58, 216–221 & 304–307; Bergström, Bergström, Hämäläinen, et al 1999, 50–118.

(Vierailujen kautta vahvistettiin ja luotiin yhteyksiä, sekä saatiin mahdollisuus seremonioiden, symboliikan ja väenpaljouden kautta osoittaa uskollisuutta, kunnioitusta ja kiintymystä hallitsijoihin. Vierailut myös aivan todella herättivät ja vahvistivat kansan parissa noita tuntemuksia. Suomi ja suomalaiset onnistuivatkin tekemään vaikutuksen keisareihin yksi toisensa jälkeen, samoin toisin päin, mistä kertovat innostuneet vastaanotot ja uutisointi, sekä kansan parissa kiertäneet legendat. Useimmat keisarit koettiin maassa läheisiksi ja suhde näihin henkilökohtaiseksi ja vahvan mutuaalisen kunnioituksen määrittämäksi, missä vierailuilla oli suuri vaikutus. Siten Ruotsin kuninkaisiin kansan parissa kohdistunut monarkopatriotismi siirtyikin luontevasti keisareihin, ja se sai myös kiinteämmän yhteyden kautta uudenlaista sisältöä, syvyyttä ja konkretiaa.)

⁵⁸ Mm. Jussila 2006, 22–23, 43–44 & 75.

monarkistisessa ja konservatiivisessa hengessä, tiukasti yhteydessä tavoitteeseen vakuuttaa keisari kansakunnan uskollisuudesta, eli siten, että suomalaisen kansakunnan vahvistaminen ei horjuttaisi keisarin asemaa ja monarkistista järjestystä. Matti Klingen sanoin: ”Suomen piti kehittää oma kansallisuusideologiansa, mutta sen täytyi olla lojaali suhteessa Venäjään.” Niinpä sisältö tälle ideologialle saatiin konservatiivishenkisistä sivistys- ja moraaliarvoista, kansallis- ja agraariromantiikasta, luontoarvoista, mytologisesta muinaisuudesta ja kansanrunoudesta; ihanteina kuvattiin yksinkertaisuudessaan ylevä, puhdas kansa ja maata hallitseva, korkean moraalin ja sivistystason sivistyneistö.⁵⁹ Tämän voidaan katsoa edustaneen varsinaisen nationalismin alkua Suomessa – kuitenkin konservatiivisen, pitkälti andersonilaisen ”virallisen” nationalismin, joka keskittyi henkisiin ja kulttuurillisiin arvoihin, menneisyyteen ja pysyvyyteen, omaksuen vahvan epäpoliittisuuden ja torjuen tiukasti 1800-luvun alkupuolen nationalismin yleiset liberaalit ja kumoukselliset tendenssit.

1840-luvulta alkaen ja jatkuen aina vuosisadan lopulle ”kansallisuusideologian” painopiste alkoi siirtyä vahvemmin romanttisesta menneisyydestä ja idylleistä kohti modernin kansakunnan kehittämistä. Tämä merkitsi paitsi suomalaista kansakuntaa koskevien käsitysten vahvistumista, myös niiden ideologista jakautumista. Tutkittavalla ajanjaksolla voidaankin katsoa, 1800-luvun jälkipuoliskolla syntynyttä ”puoluejakoa” mukaillen, ilmenneen kaksi pääasiallista ja osin merkittävästikin eroavaa käsitystä suomalaisen isänmaan ja kansakunnan luonteesta: suomenmielinen ja ruotsinmielinen käsitys.

Ensiksi mainittu pohjautui 1800-luvun puolivälin fennomaniaan ja sen keskeisimpiä määrittäjiä olivat J. V. Snellman, sekä Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen. Snellman hylkäsi aiemman ”virallisen” nationalismin hierarkkisen, ylhäältä alas johdetun idyllisen kuvauksen varaan rakentuneen kansakunnan mallin, tavoitellessaan hegeliläisen idealismin ja historianfilosofian vaikuttamana luonteeltaan dynaamista kansakuntaa. Fennomaaninen näkemys painotti kansakunnan sisäistä vahvuutta, jossa keskeistä olivat kansallinen itsetietoisuus, yhtenäisyys ja sivistystaso. Tämänkaltaisen kansakunnan vahvistamisen keskiössä olivat suomen kielen aseman vahvistaminen, kansansivistystyö, sivistyneistön ”suomalaistaminen” ja laajojen kansanjoukkojen henkinen ja sivistyksellinen kohottaminen. Demokraattisluonteisista ideaaleistaan huolimatta suomenmieliset omaksuivat maltillisen suhtautumisen suhteessa Venäjään ja Suomen valtiolliseen asemaan, sekä konservatismiin suhteessa Suomen valtiolliseen luonteeseen. Linjanveto oli sikäli luonteva, että fennomaanit painottivat selvästi kansakunnan sisäistä, henkistä kehitystä ja voimaa, eivätkä sen

⁵⁹ Mm. Klinge 1997, 11–178, erit. mm. 65–72, 81–90, 94–96, 151–156.

ulkoista, valtiollista asemaa ja statusta. Fennomaanisen käsityksen mukaisen, pienen Suomen kansallisen olemassaolon ytimen – orgaaninen, ikiaikainen ja omaleimainen, vahvan ominaisuuteen omaava kansakunta ja sen sisäinen, henkinen voima – turvasi suuren Venäjän yhteydessä ulkoisesti vain autokraattinen monarkia, siis keisarinvalta. Niinpä suomenmieliset torjuivatkin, tässä ”virallista” nationalismia mukaillen, vallankumouksellisuuden ja ruotsinmielisen Venäjää vastaan suunnatun ”chauvinismin” jyrkästi. Yrjö–Koskisen toimiessa suomenmielisten johtajana liikkeen konservatismi ja monarkistinen lojalismi vahvistuivat, ja niihin liitettiin vahvemmin myös agraarinen ja kirkollisuus-konnollinen moraali. Tämä linja aiheutti liikkeen sisällä myös vastustusta, joka ilmeni niin radikaalifennomaniassa, kuin myöhemmässä nuorsuomalaisuudessaakin. Nämä suuntaukset painottivat selvempää, konkreettisempaa ja nopeampaa yhteiskunnallista kehitystä, nostaessaan keskiöön sosiaaliset kysymykset ja vapaamielisemmät arvot, sekä perustuslaillisuuden ja sivuuttaen paitsi vanhoillisuuden myös historianfilosofisen idealismin.⁶⁰

Kokonaisuudessaan suomenmielinen käsitys edustaa mitä selvimmin nationalismia, sillä sen kaikessa sen keskiössä on (historianfilosofinen) kansakunta. Koska tämä kansakuntakäsitys rakentuu suomalaiskansallisen kielen, kulttuurin, sivistyksen ja historiallisuuden, orgaanis-ikiaikaisen ominaisuuteen, sekä näihin nivoutuvan kehitystehtävän, tietoisuuden, yhtenäisyyden ja sisäisen vahvuuden varaan, keskiössään juuri kansallisuus, voidaan sen luokitella edustavan etno-kulttuurillista nationalismia. Suhteessaan Venäjään sen voidaan katsoa irtautuneen poliittisesta nationalismista.

Ruotsinmielisyys taas juontui 1880-luvun aikana käytännössä yhteen liittyneistä liberaalista dagbladismista ja svekomaniasta. Dagbladismi asemoitui konservatiivisen luonteen omaksuneen fennomanian vastavoimaksi – se korosti länsimaista yhteiskuntaluonnetta, kansalaisuutta, kansallisia instituutioita, hallintoa ja suvereniteettia (erit. nk. valtiopäiväparlamentarismi), perustuslaillista näkemystä ja kaksikielisyyttä, sovittaen ne kuitenkin lojalismiin. Siinä missä fennomania painotti kansallista erityisluonnetta, kansallisuutta, omaleimaisuutta ja orgaanisuutta oli dagbladismien kansakuntakäsityksen keskiössä valtiollis-yhteiskunnallinen erityisluonne, kansalaisuus, länsimaisuus ja konstruktivistisempi käsitys valtiokansakunnasta. Svekomania taas vastusti fennomaanista kielipolitiikkaa, suomalaiskansallisuutta ja vahvaa lojalismia, korostaessaan ruotsin kieltä, ruotsalaisperäistä kulttuuria ja ruotsinkielisen väestönosan ja sivistyneistön asemaa. Se ammensi myös Ruotsin vallan aikaisesta venäläisvastaisuudesta ja tähän liittyvästä

⁶⁰ Klinge 1997, 127–150, 155, 158, 197, 232, 257–258, 266, 279–282, 298–299, 303, 321–322 & 408–409 ; Jussila 2006, 86; Tommila 1999, 97.

ylemmydentunnosta. Yhteenliittymän myötä ruotsinmielisyydessä keskeiseksi muodostuivatkin tiukka perustuslaillisuus ja eron tekeminen Venäjään, länsimaisuus ja valtiollinen asema.⁶¹

Dagbladismia voidaan luonnehtia kansalaisyhteisyyden ja poliittisen nationalismin termein. Nämä pätevät osin myös svekomaniaan, jossa ei kuitenkaan voida nähdä nationalismin keskiössä olevaa kansakunnan vahvaa roolia. Siksi sitä voisikin yhtä lailla luonnehtia myös Suomea ”valtakuntaisänmaana” koskevaksi patriotismiksi, joka ammentaa valistuspatriotismin lähteistä enemmän kuin nationalismista. Yhteenliittymänä ruotsinmielisyys voitaneen nähdä näiden hybridinä, jota voidaan kuvata mainituilla termeillä, parhaiten kokonaisuudessaan tullee kuitenkin kysymykseen poliittinen nationalismi.

Mitä tulee siis suomenmielisen ja ruotsinmielisen näkemyksen eroihin, ne eivät koskeneet sitä onko Suomi jotakin erillistä ja erityistä, vaan sitä, miksi, sekä, voidaan katsoa, ylipäänsä laajemmin sitä, mikä tekee kansakunnan. Tutkittavan ajanjakson kehityksessä tällä erolla oli keskeinen merkitys.

3. 1894–1896: Sopusointu

Vuosina 1881–1894 hallinnut keisari Aleksanteri III oli Suomessa kansanomaisuutensa ja rauhanpolitiikkansa vuoksi kansan keskuudessa suosittu hallitsija. Kuitenkin samanaikaisesti, kun Osmo Jussila puhuu Venäjän ja Suomen ”valtioideoiden” risteävästä, lopulta konfliktiin johtaneesta kehityksestä 1800-luvulla, voidaan juuri Aleksanteri III:n kauden, jonka keskiössä olivat laajan valtakunnan yhtenäistäminen ja autokratian varjeleminen, loppupuolella nähdä tämän ilmiön nousseen ensi kertaa näkyvästi pintaan, joskin lyhytaikaisesti. Venäläinen ja suomalainen valtiollinen näkökulma törmäsivät, joskin ilman välittömiä dramaattisia seurauksia, ainakin 1880- ja 1890-lukujen vaihteen valtakunnallisen postiuudistuksen ja Suomen valtiollista asemaa koskeneen perustuslakikysymyksen muodoissa. Samalla on kuitenkin todettava, että Aleksanteri III piti Suomea arvossa, eivätkä valtakunnan yhtenäistämistoimet yltäneet suuriruhtinaskuntaan kovinkaan voimakkaina. Sitä vastoin Suomen itsehallintoa maan sisäisissä asioissa, sekä suomen kielen asemaa jopa vahvistettiin.⁶²

Niinpä kun Aleksanteri III kuoli, hänen poismenoaan surtiinkin Suomessa vilpittömästi monarkian suosion, sekä yleisen monarkismin eläessä vahvoina. Menneen kauden ristiriidat eivät siis suinkaan olleet muuttuneet katkeruudeksi, ja tulevaisuuteen suhtauduttiin optimistisesti. Uuteen hallitsijaan Nikolai II:een kohdistuikin erityisiä, kahtalaisia toiveita: yhtäältä hänen hallituskaudestaan odotettiin

⁶¹ Klinge 1997, 211, 216–220, 226–230, 243, 282, 308–309, 320, 322–324 & 408; Tommila 1999, 96–97.

⁶² Klinge 1997, 289–328; Jussila 2006, 79.

isänsä vastaavaa vapaamielisempää, toisaalta taas, että isänsä tavoin uusi keisari muodostaisi erityisen suhteen Suomeen ja vierailisi maassa useasti.⁶³

Tämänkaltaiset toiveet ilmenevätkin vahvoina tässä kappaleessa käsiteltävissä teksteissä. Usko ja toiveet niin suhdetta uuteen keisariin kuin kansakunnan tulevaisuuttakin koskien olivat suuria, ja adressit piirtävätkin kuvan kansasta, joka halusi lojaaliutensa ja kiintymyksensä osoittaen tehdä oman osansa niiden toteuttamiseksi. Samalla ilmenee kuitenkin erityinen halu ilmaista Suomen erillisyyttä kansana ja kansakuntana (muiden vastaavien joukossa), sekä painottaa *tämän* kansan ja *sen* hallitsijan välistä kahdenvälistä suhdetta, jossa keisarillisten vierailuiden merkitys oli selvästi tärkeä. On myös huomattava, että lojalismista ja läheisten suhteiden halusta kertovat adressien sisällön ohella myös adressit itsessään⁶⁴, sekä aiheet, joiden johdosta ne on kirjoitettu – kansalaiset yhteiskunnan eri tasoilla halusivat osoittaa myötäelävänsä ja olevansa läsnä keisariperheen elämän tapahtumissa.

3.1. Senaatin valituspäiväjulistus koskien Aleksanteri III:n kuolemaa

Vaikka Suomen keisarillisen senaatin antama valituspäiväjulistus Aleksanteri III:n kuoleman johdosta ei varsinaisesti olekaan adressi, on se otettu tutkielmassa analysoitavaksi johtuen sen varsin adressinkaltaisesta luonteesta, sekä ilmeisen vahvaksi katsotusta lähdearvosta⁶⁵. Vuoden 1894 joulukuun 22. päivälle päivätyssä julistuksessa senaatti määrää seuraavan vuoden tammikuun 31. päivän yleiseksi ”valitus-, rukous- ja katumuspäiväksi”, jolloin kaikkia Suomen asukkaita kehoitetaan saapumaan kirkkoihin, ”Jumalan sanan, virsien, rukousten ja esirukousten” pariin.

Tutkimustehtävän näkökulmasta tarkasteltaessa, julistuksessa tuodaan vahvasti, vaikkakin jokseenkin implisiittisesti, esiin kansallista näkökulmaa – *kansallisen* keisarisuhteen läheisyyttä ja kiintymystä. ”Vaelluksen Herran tiellä” muistutetaan olevan ”jokaisen *kansan* sisimmän elämän vahvuutena ja elinvoimana, ajallisen ja ijankaikkisen onnen ehtona.”⁶⁶ Lauseessa on voimakas fennomaaninen, kaiku – sisäinen eli henkinen vahvuus kansan elinvoiman ja onnen takaajana.⁶⁷

⁶³ Tuomi-Nikula 2010, 43–69; Bergström, Bergström, Hämäläinen et al. 1998, 84–118 & 179.

⁶⁴ Adresseilla oli perinne lojaalisuuden ilmaisijoina. Vertailukohdan tarjoaa esimerkiksi vuosi 1863, jolloin vahvan länsisuuntautuneet ylioppilaat vastustivat keisarille osoitettua adressia itsessään juuri tästä syystä. (Klinge 1997, 211–220.)

⁶⁵ Valituspäivä perustui Nikolai II:n, jolle isänsä muiston vaaliminen oli erityisen tärkeää (Mm. Sebag-Montefiore 2016; Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula 2010), minkä johdosta voidaan odottaa tämän olleen kiinnostunut julistuksen sanamuodosta, tai ainakin julistuksen olevan kirjoitettu tätä silmällä pitäen. Toisaalta julistus on tarkoitettu laajoille kansanjoukoille ja käsittelee suoraan keisariuskollisuuden ja -suhteen teemoja, jonka johdosta sen lähdearvo tälle tutkimukselle on ilmeinen.

⁶⁶ <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/historiakone/vuosi.php?vuosi=1894&teema=3&sivu=2122>. (Kursiivi lisätty.)

⁶⁷ Kristillinen hengellisyys viitoittaa sitä ennen muuta yrjö-koskislaiselle konservatiivisen kansansivistysajattelun linjalle. Yrjö-Koskinen olikin tuolloin senaatin, jossa suomalainen puolue oli enemmistönä, jäsen.

Vahvan kristillisen alkuosan jälkeen julistus siirtyy käsittelemään Aleksanteri III:n hallintokautta, tuoden esille hallitsijan kansanomaisuuden ja -läheisyyden, sekä tunnetun rauhantyön. Samalla kansallinen korostus ilmenee useassa yhteydessä. Puhutaan juuri ”Suomen kansan yllä lepäävästä surun ajasta”, sekä nimenomaisesti ”suuriruhtinaastamme” ”keisarillisesta majesteetista”. Hallitsijan ”omuus” suomalaisille korostuu, ja vasta myöhemmin mainitaan tämän ”laaja valtakunta”. Kansallinen painotus näkyy myös adressin piirtämässä yleisessä kuvassa: tämän kerrotaan eläneen ja vaikuttaneen ”kansojensa hyväksi” ei esimerkiksi valtakuntansa asukkaiden. Monarkopatrioottisessa hengessä häntä nimitetään niin ikään juuri ”kansojensa isäksi”, joka harrasti ”kansallista perustusta” ja ”kansan rakkautta hän pyysi”. Viimeksi mainitun suhteen todetaan, että sen hallitsija oli saavuttanut ”erinomaisessa määrässä”, mistä todistavat ”kaikkien vilpittömät surunosoitteet”.⁶⁸

Julistustekstissä tuodaan siis esiin ja vahvistetaan perinteistä monarkopatriotista käsitystä hyvästä keisari-isästä, sekä vilpittömältä vaikuttavalta yleisestä kiintymyksestä tätä kohtaan. Tekstissä tuodaan ajoittain esiin suhde ja suhtautuminen keisariin myös yleisvaltakunnallisesta näkökulmasta, mutta pääosin sitä käsitellään joko nimenomaisesti Suomen kansan tai eri kansojen tahoillaan, Suomi mukaan lukien, näkökulmasta. Kansallinen hahmottaminen, subjektiivisesti tai objektiivisesti, hallitsee tekstiä. Kansallisen perustuksen ja kansojen hyväksi tehdyn työn, sekä kansan rakkauden pyytämisen ja saamisen, voidaan katsoa tulkita viittaavan Suomen erityis- ja erillisasemaan, jonka takaajana keisari oli, kuten useasti todettua, perinteisesti nähty. Edesmenneen keisarin kansanomaisuus nähtiin varmasti tämän(kin) suhteen näkökulmasta erityisenä hyveenä. Painoa on varmaankin myös sillä, että Aleksanteri mainitaan järjestäen ensin suuriruhtinaana, sitten vasta keisarina.

Valituspäiväjulistuksen yhteydessä annettiin myös kiitosrukous, joka yleiskristillisen pääpainonsa ohessa noudattaa julistuksen linjaa. Jumalaa siinä puhutellessa esiintyy kuitenkin paljon kertova ilmaus: ”Sinä soit meidänkin kansallemme ja isänmaallemme rauhallisen kehityksen hänen mahtavan valtikkansa alla.”⁶⁹ Muoto ”meidänkin” tekee varsin selväksi Suomen kansallisen erillisyyden, sekä sen, että isänmaaksi mielletään nimenomaisesti Suomi.

3.2. Keisariperheelle osoitettuja adresseja

⁶⁸ <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/historiakone/vuosi.php?vuosi=1894&teema=3&sivu=2122>.

⁶⁹ <https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/historiakone/vuosi.php?vuosi=1894&teema=3&sivu=2122>.

Hyvin pian Aleksanteri III:n kuoleman jälkeen hänen perillisensä Nikolai II avioitui Aleksandra Fjodovnan kanssa. Valituspäiväjulistuksen ohella senaatti lähetti keisarille osoitetun adressin näitä tapahtumia koskien.⁷⁰

Senaatin lisäksi myös erilaiset kansalaisryhmät halusivat muistaa hallitsijahuonetta näiden tapahtumien johdosta, ja tämän luontoisia adresseja on tässä tutkielmassa ollut tarkasteltavana neljä kappaletta. Kansallisarkiston kokoelmista nimellä ”Suomen laitosten ja järjestöjen adressi keisari Nikolai II:lle ja keisarinna Aleksandra Fjodorovnalle avioliittoon vihkimisen ja kruunajaisten johdosta” löytyvä adressi sisältää erilliset adressitekstit kumpaakin tapahtumaa koskien, joista Aleksanteri III:n kuolemaa käsittelevä on osoitettu keisari-parin ohella myös leskikeisarinnalle. Nämä adressitekstit on osoitettu vastaanottajilleen Mäntän tehtaan ja Ruoveden pitäjän ylhäisempien kansakoulujen opettajilta ja oppilailta. Tämän lisäksi samalta taholta on lähetetty vielä erikseen Aleksanteri III:n nuorimmalle tyttärelle osoitettu adressi ”Suomalaisten talonpoikien lasten suruadressi suuriruhtinatar Olga Aleksandrovnalle”.⁷¹ Näiden lisäksi tarkasteltavana on ollut helsinkiläinen onnitteluadressi keisarinnalle koskien keisari-parin avioitumista.

Tarkasteltaessa ensiksi Aleksanteri III:n kuolemaa koskevia adresseja, niistä keisari-parille ja leskikeisarinnalle osoitettu alkaa selostuksella adressin tarkoituksesta: ”Nämä halpa arvoiset sanat rohkenevat pyrkiä tulkitsemaan Teidän Majesteetillenne Suomen sydämen synkissä saloissa ja korpimaan matalissa majoissa asuvien uskollisten alamaisten...⁽⁷²⁾ syvän surun ja kaipauksen rakkaan Keisarin Suuriruhtinaamme Aleksander Kolmannen ennen aikaisen poismenon johdosta.” Adressi jatkuu allekirjoittaneiden sydämien ”palavia rukouksia” edesmenneen keisarin sairauden aikana selostaen, ja kääntyy lopuksi puhuttelemaan leskikeisarinnaa, jolle toivotaan ”elähdystystä” ja ”suurta rauhaa” muistoista ”herttaisesta perhe-elämästä” ja puolison rakkaudesta, sekä jälleennäkemisestä tuonpuoleisessa.⁷³

⁷⁰ Ko. adressia ei kuitenkaan valitettavasti ole ollut mahdollista hyödyntää tässä tutkielmassa, sillä sitä ei ole Kansallisarkiston kokoelmissa saatavilla suomen kielellä. (Kansallisarkisto.)

⁷¹ 1. Tekijä ei voi mennä täyteen takuuseen lähettäjä-tahon oikeellisuudesta, sillä ko. kohta oli muutenkin vanhakantaisella ja vaikeaselkoisella käsialalla kirjoitetussa adressissa erityisen epäselvä. 2. Adressien nimet viittaisivat siihen, että taustalla olisi laajempi lähettäjäjoukko, kuin kaksi kansakoulua. Tutkielmaa varten ei kuitenkaan löytynyt tietoa mistään laajemmasta adressihankkeesta, joita nämä adressit allekirjoituksineen olisivat olleet osa. Kaikki kolme adressia ovat tyyliltään vahvasti samankaltaisia, mikä viittaa samaan laatijaan/laatijoihin. Mikäli kaikki kolme adressia ovatkin yksittäisiä, kahden kansakoulun organisoimia, näyttäytyy näiden koulujen johtajattarien toiminta hyvin mielenkiintoisena: miksi kahden kansakoulun johto päätti lähettää peräti kolme adressia keisarilliselle perheelle lyhyen ajan sisään?

⁷² Kerrotaan allekirjoittajat.

⁷³ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 601, Keisari Nikolai II:n arkisto, Suomen laitosten ja järjestöjen adressi keisari Nikolai II:lle ja keisarinna Aleksandra Fjodorovnalle avioliittoon vihkimisen ja kruunajaisten johdosta.

12-vuotiaana isättömäksi jääneelle suuriruhtinatar Olgalle osoitetussa adressissa puolestaan kerrotaan, saman aikaisesti suuriruhtinattaren suruun samastuen ja alamaisuudella tämän jalosukuisuuteen eroa tehden, kuinka ”moni kaksitoistavuotias on meidänkin joukossamme orpo” ja ”kuinka kovalta ja kolkolta on ero tuntunut meillekin alhaisille lapsille.”⁷⁴ Lähettäjien syvää alamaisuutta ja kiintymystä keisariperheen nuorimpaan(kin) jäsenen kuvataan vielä seuraavasti: ”Jospa voisimme lievittää ikävyyttä pyhkiä pois kyyneleet silmistänne, kuinka tyytyväiset olisimme – Mutta meillä Suomen lapsilla ei ole onnea edes nähdä Teitä pientä surunkantajaa Suuriruhtinatar Olgaa – Jos meillä olisi edes Teidän Keisarillisen Korkeutenne kuva, kuinka kalliina sitä ihailisimme, vielä elämän iltapäivänäkin vanhuudessa.”⁷⁵

Saman tahon kolmas adressi, keisariparille näiden avioliiton johdosta osoitettu, on sekin aiempien yleisen sävyn tapaan lähetetty ”suurimmassa nöyryydessä ja alamaisuudessa”. Siinä toivotaan keisariparille tarkasti kuvaten perhe-elämän ja runsaslukuisten lasten, sekä useamman polven lastenlasten suomaa onnea. Adressi jatkuu seuraavasti: ”Riemusta onnellisena ovat Suomen rantamaan asukkaat saaneet armollisen kunnian menneenä kesänä ihailia ylen lemmelliseksi tunnettua ylevätä Keisarinnaamme jalonkomean puolisonsa Keisarin rinnalla, herttaisten lastensa ympäröimänä. Mutta oi iloamme jos mekin sydänmaan lapset saisimme kerran omin silmin nähdä rakkaan Hallitsia-perheen, niin me iäti iloitsisimme. Yhtä viehättävä huvitus kuin rantamaillakin, olisi täälläkin maan tuhatjärvisen sisäosissa, nimittäin harvinaisen kaunis suurenmoinen luonto ja uskollisuudesta kuoloon saakka sykkivät alamaisten rakastavaiset sydämet keisarillista perhettä kohtaan.” Adressi päättyy kiihkeään toteamukseen ”Syvimmässä nöyryydessä ja alamaisuudessa pyydämme että Teidän Keisarilliset Majesteetit armossa suvaitsevat ottaa vastaan nämä sydämen vaatimuksesta lähetetyt sanat, joita emme voineet vastustaa, vaan olimme pakotetut ilmilausumaan.” Allekirjoittajia kuvataan omistuksella ”Suurimmalla nöyryydellä ja korkeimmalla kunnioituksella kuoloon saakka uskolliset”.⁷⁶

Kun tarkastellaan näitä kolmea saman tahon lähettämää adressia, ilmenevät niissä voimakkaina isällinen monarkkikäsitys, idea ”keisari-isästä”, kiihkeydessään voimakas alamaisuus ja uskollisuus, sekä kaikkiaan perinteinen monarkopatriotismi. Keisari-isän konsepti viedään näiden mukaisesti suorastaan kirjaimellisiin ulottuvuuksiin, sillä Aleksanteri III:n kuoleman kuvataan tehneen

⁷⁴ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 643, Suuriruhtinatar Olga Aleksandrovna Romanovan arkisto, Suomalaisten talonpoikien lasten suruadressi suuriruhtinatar Olga Aleksandrovnalle.

⁷⁵ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 643, Suuriruhtinatar Olga Aleksandrovna Romanovan arkisto, Suomalaisten talonpoikien lasten suruadressi suuriruhtinatar Olga Aleksandrovnalle.

⁷⁶ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 601, Keisari Nikolai II:n arkisto, Suomen laitosten ja järjestöjen adressi keisari Nikolai II:lle ja keisarinna Aleksandra Fjodorovnalta avioliittoon vihkimisen ja kruunajaisten johdosta.

allekirjoittajista ”katkeran surun valtaamia *orpoja*”⁷⁷. Teksteissä ilmenee myös suoranaisia palvelonnan piirteitä: halu auttaa suuriruhtinatar Olga surussaan esitetään kuin allekirjoittajien korkeimpana toiveena, mutta pettymyksekseen heillä ei ole onnea edes nähdä tätä. Pelkkä hänen kuvansa olisi ihailun kohde vielä vanhuudessakin, ja tuoreen keisariparin näkeminen aiheuttaisi iänikuista iloa. Niin ikään teksteissä on läsnä voimakas uskonnollisuus, mikä ei ole yllättävää, sillä se on keskiajalta lähtien ollut vahvasti sidoksissa monarkopatriotismiin.

Mitä tulee kansallisen erillisyyden ilmaisuun, se jääkin selvästi monarkopatriotismin varjoon. Ensiksi mainittu ilmenee lähinnä puhuttaessa jälleen ”meidänkin” kansasta, jonka mainitaan olevan ”pieni ja köyhä”, mikä mahdollistaa myös tulkinnan, että kansallista erillisyyttä on haluttu tuoda esiin alemmuuden ja vaatimattomuuden suhteessa keisarillisiin vastaanottajiin korostamiseksi. Teksteissä on havaittavissa myös perinteisen lojalistis-konservatiivisen isänmaallisuuden ja runebergiläis-topeliaanisen kansallisromantiikan, joissa yhdistyvät karu ja puhdas luonto, sekä yhtäläillä puhdas, ”yksinkertainen” ja uskollinen agraarinen kansa, sävyjä. Tämänkin suhteen on kuitenkin vaikea sanoa, onko uskonnollinen ja uskollinen retoriikka, ”synkkien salojen”, ”korpimaiden”, ”tuhansien järvien”, ”harvinaisen kauniin suurenmoisen luonnon” ja ”kuoloon saakka sykkivien uskollisten sydänten” esiintuominen enemmän lojalistis-konservatiivista kansallisromantiikkaa, vaiko kansallisin sävyin höystettyä ”alamaisromantiikkaa”. Yhtä kaikki, on kuitenkin huomattavaa, että keisarisuhdetta ja alamaisuutta käsitellään kansallisesta, kansan ja keisarin kahdenvälisen suhteen näkökulmasta. Tähän liittyen adressien luonne onkin mielenkiintoisen kaksijakoinen: niissä yhdistyy samanaikaisesti vuolas alamaisuus, jolla tehdään eroa keisarillisiin vastaanottajiin, sekä vahva intiimiys ja samastuminen⁷⁸. Nämä seikat kertonevat siitä läheisyydestä ja sekä ”omuudesta”, joita Suomessa keisariperhettä kohtaan, syvänkin alamaisuuden ohella, tunnettiin.

Adressien yleinen sävy ja kuvaus heijastelevat toisaalta senaatin valituspäiväjulistusta, mutta samalla ne ovat luonteeltaan intiimimpiä, kansallinen erillisyys tuodaan esiin pienemmässä mittakaavassa ja eri tavoin, ja lisäksi ne ovat selvästi taipuvampia julistamaan voimakasta, suorastaan kiihkeää ja ehdotonta alamaisuutta. Tässä voidaankin nähdä jotakin siitä eroavuudesta, mikä hallitsevalla sivistyneistöllä ja alemmilla, erityisesti maaseudun, kansankerroksilla oli suhteessa ja suhtautumisessa hallitsijaan, sekä sen ilmaisussa⁷⁹. Samalla herää kuitenkin kysymys, onko tämä ollut

⁷⁷ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 601, Keisari Nikolai II:n arkisto, Suomen laitosten ja järjestöjen adressi keisari Nikolai II:lle ja keisarinna Aleksandra Fjodorovnalta avioliittoon vihkimisen ja kruunajaisten johdosta. Kursiivi lisätty.

⁷⁸ Adresseissa kuvataan paitsi allekirjoittaneiden tunteita, myös kommentoidaan keisarillisten vastaanottajien tunteita ja perhe-elämän oloja.

⁷⁹ Nyt käsiteltyjen kolmen adressin kaltaista kiihkeyttä ja palvelonnan ei varmastikaan ilmennyt länsimaisen valistuksen ja modernien aatteiden vaikuttaman sivistyneistön parissa, ja sellaisen ilmaiseminen on näissä piireissä tuskin ollut hyväksyttävääkään. Toisin oli asianlaita ns. yksinkertaisen kansan parissa, jossa perinteinen monarkiakäsitys eli

myös tietoisena tarkoituksena. Adressitekstit ilmentävät selvästi vanhaa rahvaan alamaista identiteettiä ja monarkopatriotismia, mutta paikoitellen myös lojalistista, agraaris-arkaaista kansallisromantiikkaa. Vaikuttaakin selvältä, että niin monarkopatriotistiset kuin konservatiiviset kansallisromanttiset konseptit ovat yhteenkietoutuneina vaikuttaneet tekstien sisältöön. Mikä jää analyysin tuloksena epäselväksi on, ilmentävätkö tekstit todellista monarkopatriotismia, vaiko onko niiden tietoisena tarkoituksena ollut luoda kuva siitä. Toisin sanoen, ovatko tekstin laatijat varhaisemman 1800-luvun vanhoillisen isänmaallisen kuvaston, ”virallisen nationalismin”, monarkistisessa hengessä pyrkineet teksteissä tietoisesti piirtämään kuvan ”kuolemaan saakka uskollisesta”, yksinkertaisesta ja puhtaasta maaseutuväestöstä, ja sen syvästä monarkopatriotistisesta suhteesta ja kiintymyksestä hallitsijasukuun, halutessaan tällä tavoin vahvistaa kuvaa kansan uskollisuudesta ja monarkistisuudesta⁸⁰ vai onko esitetty kuvannut laatijoiden todellisia tuntemuksia. Lopulta jääkin epäselväksi, kertovatko adressit enemmän perinteisen monarkopatriotismin elämisestä 1890-luvun Sisä-Suomen maaseudulla, vaiko halusta esittää asian olevan näin.

Tällä epäselvyydellä ei kuitenkaan ole lopulta suurtakaan merkitystä sen kannalta, että oli niin tai näin, nämä kolme adressitekstiä henkivät vankkaa lojalismia ja monarkismia, sekä halua yhtä kaikki läheiseen keisarisuhteeseen. Tämä näkyy muun muassa toiveena lähiseudulle suuntautuvaan keisarilliseen vierailuun, jollaisilla oli ollut tärkeä merkitys kansan ja keisarien suhdetta⁸¹, ja jotka olivat osoittaneet ja vahvistaneet aitoa kiintymystä hallitsijoihin perheineen. Havaittavissa onkin kateutta saaristoa kohtaan, jossa keisariperhe lomaili vuosittain⁸². Tietysti keisarillisilla vierailuilla oli merkitystä myös alueen profiilille, mikä saattaakin osaltaan selittää tämän lähettäjätahon adressien runsautta ja luonnetta. Näin ollen voidaankin tässä yhteydessä, sekä Sisä-Suomen erityisluonteen esiintuomisessa, nähdä myös jonkinlaista paikallispatriotismin vaikutusta – paikallisuudesta kolmantena tasona patriotismin tasona kansallisen ja monarkiaan kohdistuvan ohella.

edelleen eri tavalla. Toisaalta: minkälainen ilmaisu tälle kansanosalle oli hyväksyttävää? Tämän perusteella vaikuttaa, että paitsi alamaisempi, myös henkilökohtaisempi ja tässä mielessä välittömämpi.

⁸⁰ Tiedämme, että monarkistisen sivistyneistön piireissä haluttiin perinteisesti rakentaa tämänkaltaista kuvaa maaseuturahvaasta. Niin ikään tiedämme, että Nikolai II uskoi loppuun saakka juuri ns. yksinkertaisen talonpoikaisväestön ja hallitsijan rikkomattomaan yhteyteen, sekä tämän väestöryhmän hallitsijaa kohtaan tuntemaan vilpittömään rakkauteen. Hän myös idealisoi voimakkaasti tämänkaltaista suhdetta, kuten oli tehnyt isänsäkin. (Mm. Sebag-Montefiore 2016.) Sen sijaan se, oliko tämä yleisessä tiedossa Suomessa tai se, onko Nikolai II ikinä lopulta vastaanottanut näitä adresseja, eivät ole tiedossa. On myös huomattava, että adressit mahdollisesti laatineet kahden kansakoulun johtajattaret kuuluivat itsekin alempaan sivistyneistöön, ja että suurin osa allekirjoittaneista ovat kansakoulun oppilaita, jotka hyvin mahdollisesti on veloitettu siihen ja he tuskin ovat täysin sisäistäneet allekirjoittamaansa. Kaikkiaan voidaan pitää selvänä ainakin sitä, että alamaisuutta ja monarkopatriotistisia tuntemuksia on liioiteltu.

⁸¹ Mm. Bergström, Bergström, Hämäläinen et al. 1998; Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula 2010.

⁸² Klinge 1997, 304.

Nämä kolme adressia kertovat myös alamaisen identiteetin elämisestä, sekä vähintäänkin monarkopatriotististen ja kansallisromanttisten vaikutteiden fuusioitumisesta, tällä tavoin siis periaatteessa ”virallisen nationalismin” juurtumisesta. Näin tekee myöskin helsinkiläinen onnitteluadressi keisarinnalle, joka heijastaa pitkälti samankaltaista ajatusmaailmaa kuin edelliset kolme. Erona voidaan kuitenkin nähdä, ettei se kuvaa yhtä varauksetonta suhtautumista monarkiaan, vaan ilmentää enemmän modernimpaa ajatusta vastavuoroisemmasta suhteesta – suomalaiset alamaiset ovat ensisijassa ”kiitollisia” ”hyvistä töistä”, eivätkä varauksettomasti ”kuolemaan saakka uskollisia”:

”Me olemme kansalaisia maassa, jolla on aivan syrjäinen asema siinä mahtavassa valtakunnassa, jonka monien kansojen äidiksi Kaikkivaltias on kutsunut Teidän Majesteettinne ...(?)...., vaan missään ei ole kohotettava hartaimpia rukouksia Teidän Majesteettinne ja Teidän Korkean puolisonne onneksi, missään ei ole uskollisuus oleva suurempi eikä kiitollisuus osoitetuista hyvistä töistä pysyvämpi kuin Suomessa ja sen pääkaupungissa.”⁸³

Tässäkin adressissa vakuutetaan kansan uskollisuutta ja monarkistisuutta – esiin tuodaan sen kautta myös kansallinen erillisyys valtakunnassa. Menneillä hyvillä töillä voidaan olettaa viitattavan Suomelle hyviksi miellettyihin hallitsijoihin ja kenties Nikolai II:n Suomelle antamaan perinteiseen hallitsijavakuutukseen⁸⁴, ja syvä uskollisuus vaikuttaakin olevan liitetty näihin vastavuoroisuutena. Edellisen kolmen adressin alamaisuuden, lojalismin ja kansallisromantiikan fuusio ilmenee myös tämän adressin päätöslauseessa: ”Jos Teidän Majesteettinne valtaistuimenne korkeudesta voisitte luoda silmänne meidän tuhansien järviemme, vaarojemme ja salojemme yli, niin kaikkialta kaikuisi yksin mielin sama hellä rukous: Jumala siunatkoon teitä.”⁸⁵

Voidaan siis sanoa, että nämä kaikki kansalaistahojen tarkasteltavana olleet adressit ovat yhteneviä pyrkimyksessään vakuuttaa kansan uskollisuutta, monarkismia ja kiintymystä, sekä halussaan läheiseen, kahdenväliseen ja luottamukselliseen suhteeseen. Ilmenevät erot varauksellisuudessa osoittanevat maa- ja pääkaupunkiseudun eroista: helsinkiläinen adressi ei lojalistisesta monarkismistaan huolimatta ilmennä niinkään monarkopatriotismia tai palvontaa, siinä missä maaseudulla ikaikaisen monarkiäkäsityksen jäljet ovat säilyneet vahvemmin. Adressien vastaanottajat⁸⁶ kertovat siitä, että vuoden 1894 Suomessa keisariperheeseen ja sen jäseniin oli

⁸³ Kansallisarkisto, Poliittisia asiakirjoja, Muut asiakirjat, Onnittelu adressi keisarinnalle.

⁸⁴ Klinge 1997, 329–330.

⁸⁵ Kansallisarkisto, Poliittisia asiakirjoja, Muut asiakirjat, Onnittelu adressi keisarinnalle. (Adressiluonnoksen lopusta on yliviivattu teksti, jossa mainitaan adressin olevan morsiuslahja keisarinnalle ja toivotaan hyvin alamaisesti ”älkää meitä halveksiko”. Yliviivaus voi johtua lopulta liiankin alentuvaksi koetusta sävystä.

⁸⁶ Yksi osoitettu keisarinnalle, yksi keisariparille, yksi keisariparille ja leskikeisarinnalle, yksi suuriruhtinattarelle.

kiinnytty ja heidän elämäntilanteisiinsa samastuttu ja eläydytty. Vähintäänkin siitä, että keisariperheen jäsenet ja elämän tunnettiin Suomessa itse keisaria laajemmin, mikä todennäköisesti myös loi kansan parissa erilaisia yhtymäkohtia ja vahvempaa yhteyden ja ”omuuden” kokemusta monarkiaan, tehden sen kokonaisuudessaan helpommin lähestyttäväksi. Ainakin Aleksanteri III perheineen ja vierailuineen koettiin täten⁸⁷ ja samankaltaista suhdetta selvästi toivottiin ja yritettiin rakentaa myös Nikolai II:een tämän valtakauden alussa.

3.3. Valtiopäivien kruunajaisadressi

Suomen säätyvaltiopäivien Nikolai II:lle lähettämä kruunajaisadressi poikkeaa yleissävyltään vahvemmin muista edellä käsitellyistä teksteistä. Osaltaan tämä selittynee sillä, että siinä keskitytään, ymmärrettävistä syistä, aiempia selvemmin käsittelemään yleisiä suuntaviivoja Suomen näkökulmasta tulevaa hallintokautta koskien. Toisaalta eroissa näkyy tietty yhteiskunnallinen kerrostuneisuus. Kansalaisryhmien adressit henkivät vahvan alamaista ja toisaalta henkilökohtaista keisarisuhdetta; senaatin julistuksessa taas voidaan nähdä ilmenevän tietyn senaatin asemaa ja luonnetta leimanneen epäselvyyden suhteessa hallitsijaan⁸⁸. Mitä taas tuli valtiopäiväinstituutioon, Matti Klingen mukaan niiden säännöllisyys vuodesta 1863 alkaen loi Suomeen parlamentaarista kulttuuria, jossa valtiopäivät miellettiin yleisen mielipiteen ilmaisijaksi – kansan ääneksi ja edustajaksi. Valtiopäivien aseman mieltämiseen linkittyi myöskin perustuslaillinen tulkinta keisarin ja kansakunnan, jota valtiopäivät siis edustivat, suhteesta – ja tämä kanta törmäsi venäläisen hallinnon näkemyksiin perustuslakisuunnitelmien yhteydessä 1892.⁸⁹ Valtiopäivien adressin voidaankin nähdä ottavan varsin voimakkaastikin kantaa näihin kysymyksiin valtiopäivien, ja siten Suomen, perustuslaillisesta asemasta, sekä Suomen statuksesta kansakuntana. Adressin voidaan nähdä

⁸⁷ Mm. Bergström, Bergström, Hämäläinen et al. 1998. Aleksanteri III:n leski Maria Fjodorovna saikin Suomessa lämpimän vastaanoton vielä vuonna 1914. (Bergström, Bergström, Hämäläinen et al. 1998, 150–165.)

⁸⁸ Senaatin luonne oli jäänyt osin määrittelemättömäksi ja näin ollen siitä oli ajan saatossa muodostunut lukuisia eriäviä tulkintoja: oliko kyseessä Suomen hallitus, eräänlainen ”parlamentin ylähuone” vai keisarin palveluksessa oleva virkamieskunta, joka toimi nimenomaisesti hallitsijan alaisena toimeenpanevana elimenä. (Klinge 1997; Tommila 1999.)

⁸⁹ 1. Suomalainen näkökulma näki tuolloin Suomen kansakuntana ja valtiona, ja valtiopäivät kansan edustajana; venäläinen puolestaan Suomen kokoelmana maakuntia, ja valtiopäivien koostuvan itseään edustavista säädyistä. (Klinge 1997, 322–324.) 2. Erytisen tärkeä instituutio valtiopäivät olivat ruotsinmielisille – yhtäältä valtiokansakuntakäsityksen, toisaalta silkan eksplisiittisen ja valtiollisen erillisyyden Venäjältä takia, mutta 1880-luvulta myös laajemman kansanedustuslaitoksen, jonka pelättiin hyödyttävän fennomaaneja, patoamiseksi. (Klinge 1997, 300–302.) Valtiopäiväparlamentarismista yleisesti ks. Klinge 1997, 201 eteenpäin.

henkivän paitsi tiukkaa kantaa, joka halutaan tehdä uudelle hallitsijalle selväksi heti kättelyssä, myös tähän liittyvää optimismia ja kasvanutta itsevarmuutta⁹⁰.

Adressissa kuvataan, kuinka Aleksanteri III:n kuolemaa seuranneen surun jälkeen kansan keskuudessa ”nousi vähitellen valoisa tulevaisuuden toiveet, joita elähdytti se luottamus että T. K. M.⁹¹ on armollisella mielisuosiolla suojeleva Suomen Suuriruhtinaskuntaansa ja johtava sen hallitusta kansan tosihyväksi”. ”Tätä luottamusta” ovat adressin mukaan lisänneet hallitsijan ”tärkeät hallitustoimet” ja valtiopäivien avajaisissa lausumat sanat.⁹² Säädetyt ilmaisevat käyttävänsä ”perustuslaissa säädettyä kallista oikeutta edustaa Suomen kansaa”⁹³ ja toteavat sen, että edustusta on kaikista säädystä, takaavan, että säädyjen päätösten kautta ”kansan mieliala ilmi tuodaan” perustuen ”maan todellisiin tarpeisiin ja kansan vakaumukseen omensa ja vaurastuksensa pääehdoista”.⁹⁴

Säädetyt ilmaisevat myös yksimielisyytensä sen tärkeydestä, että ”maan lakien ja laitosten kehitys tapahtuu niitä perusjohteita säilyttämällä, jotka kansassa ovat kasvattaneet lain kunnioitusta ja antaneet yhteiskuntajärjestykselle sen...luonteen”. Tämän jälkeen adressissa todetaan, että ”yhtä yksimielinen on vakuutus siitä”, että erityisen, vaikkakin pienen Suomen kansan pyrkiessä täyttämään tehtävänsä kansakuntien joukossa, on sen noudatettava velvollisuuksiaan, jotka johtuvat ”erottamattomasta yhteydestä Venäjän keisarikunnan kanssa”.⁹⁵

Kaikkiaan kansallinen erillisuus ja erityislaatuisuus, sekä käsitys Suomesta ei vain kansana vaan nimenomaisesti kansakuntana⁹⁶, tuodaan vahvasti esiin. Suomalaisten toiveiden tulevaa hallituskautta koskien mainitaan koskevan juuri Suomen kehitystä, missä ensiarvoista on laillisuuden ja yhteiskuntajärjestyksen, sekä niiden kansallisten luonteiden, säilyttäminen. Suomen suuriruhtinaskunnan ilmaistaan olevan *yhteydessä* keisarikunnan kanssa, eikä *osa* sitä⁹⁷.

⁹⁰ Optimismi koskien yleistä kehitystä autonomian suhteen ja vapaamieliseksi oletettua Nikolai II:sta kohtaan, itsevarmuus mitä tuli Suomen vakiintuneeseen ja vahvistuvaan asemaan ylipäänsä, verrattaessa esimerkiksi autonomian alun asetelmaan.

⁹¹ Oma lyhennys.

⁹² Kansallisarkisto, GARF, Fondi 601 Keisari Nikolai II:n arkisto, Suomen maasäädytjän adressi keisari Nikolai II:lle kruunajaistensa johdosta.

⁹³ Kursiivi lisätty.

⁹⁴ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 601 Keisari Nikolai II:n arkisto, Suomen maasäädytjän adressi keisari Nikolai II:lle kruunajaistensa johdosta.

⁹⁵ Kansallisarkisto, GARF, Fondi 601 Keisari Nikolai II:n arkisto, Suomen maasäädytjän adressi keisari Nikolai II:lle kruunajaistensa johdosta.

⁹⁶ Toisin kuin muissa käsitellyissä teksteissä, joissa puhutaan yksinomaan kansasta.

⁹⁷ Tämä vie jo pidemmälle perusajatusta siitä, että Suomi kuuluu keisarikuntaan, muttei Venäjään kohti erillisten valtioiden personaaliunionimallia. (Ks. Jussila 2006, 68; Klinge 1997, 345.)

Mitä tulee keisarisuhteisiin, keskeistä adressissa ovat vahva perustuslaillisuus, kahdenvälisyys ja vastavuoroisuus. Jos aiemmissa adresseissa puhuttelu muistutti käsitystä suomalaisten(kin) keisarista, valtiopäivät (suomalaisena kansallisena instituutiona) puhuttelevat Nikolai II:sta selvästi roolissaan Suomen suuriruhtinaana. Hallitsijaa kiitelläänkin hyvistä toimistaan tässä tehtävässä Suomen aseman takaajana, mutta samalla tuodaan jo varsin selvästi esiin se, ettei tämän perustana ole hallitsijan hyvä tahto, vaan perustuslain mukainen velvollisuus. Vastavuoroisesti kuitenkin – ikään kuin sitoumusten velvoittavuutta korostaen – vakuutetaan myös Suomen ”erottamatonta yhteyttä” keisarikuntaan, ja täten siis lojaalisuutta keisarinvallalle. Keisarillisten vierailujen suuresta ja monitasoisesta merkityksestä puolestaan kertoo se, että myös valtiopäivät tässä kansakunnan ja keisarin välisen suhteen luonnetta ja tulevaisuutta käsittelevässä adressissaan toteaa lopuksi seuraavasti: ”Valtiosäädty eivät saata olla tässä vielä lausumatta kansan sydämmestä lähtevää sanaa: milloi hyvänsä T. K. M. ja Teidän Korkea Puoliso suvaitsevat ilahuttaa Suomea käynnillään, on sydämmellisin kunnioitus ja rakkaus kohtaavaa kallista Ruhtinasparia.” Asian esittäminen ei lopulta suurestikaan eroa Suomen laitosten ja järjestöjen adressista, ja täten ne tukevat toisiaan vilpittömyyden suhteen.

Kaikkiaan tarkastellessa senaatin ja valtiopäivien tekstejä, voidaan senaatin julistuksen nähdä edustavan vahvemmin vanhoillis-suomenmielistä, ”virallisen nationalismin” mukaista kantaa keisarisuhteissa, valtiopäivien adressissa taas legalistis-ruotsinmielisen, kansalaistyyppisen nationalismin vaikuttaman linjan ollessa hallitseva. Osin nämä kannat heijastelevat varmasti myös instituutioita – senaattia kaksoisroolissaan perinteisenä (valtakunnallisen) keskushallinnon toimeenpanevana elimenä ja Suomen hallituksena, valtiopäiviä selvästi kansallisena edustuslaitoksena – mutta vaikuttajana ovat varmasti myös tekstien eriävät luonteet⁹⁸. Valtiopäivien adressin voisi nähdä edustavan eräänlaista poliittisen- ja kansalaisnationalismin suomalaista jatketta, jonkinlaista ”valtiopäivänationalismia”. Näkemystä valtiopäivistä erityisenä instituutiona, jonka kautta kansallinen suvereniteetti ja olemus toteutuvat; joka on periaatteessa enemmän kuin poliittinen instituutio – kansakunnan symboli ja ruumiillistuma, sen rousseaulaisen yleistahdon ilmaisija.

4. 1899: Ristiriita ja sovittamisyritys

Kun uusi keisaripari oli virallisesti kruunattu vuonna 1896, Suomessa odotettiin, kuten edellä käsitellyt adressitkin osoittivat, keisariparin vierailua, joka ei kuitenkaan toteutunut. Pettymyksen aiheutti myös hallitsijan määräys Suomen leijonavaakunalippujen käyttökiellosta kruunajaisten

⁹⁸ Surupäiväjulistus koskien pitkälti hyväksi koetun hallitsijan kuolemaa – adressi uudelle hallitsijalle uuden kauden suuntaviivoja piirtäen.

juhlistamisessa. Tästä huolimatta niin kruunajaisia, kuin keisari-parin paluuta Keski-Eurooppaan suuntautuneelta kruunajaismatkaltaan juhlistettiin Suomessa laajamittaisesti ja lojalistisessa hengessä.⁹⁹ Tämän jälkeen hallitsijan toimia koskeneet pienemmät pettymykset vaihtuivat suuremmiksi: mitä tuli Suomeen, Nikolai II:n kauden alku jatkuvuuden aikaa¹⁰⁰, mutta 1800-luvun suurvaltapoliittinen tilanne ja Venäjän strategiset ja yleisvaltakunnalliset edut vaativat valtakunnan voimakkaampaa yhtenäistämistä.¹⁰¹ Vuosi 1898 osoittautuikin keisarin Suomenpolitiikassa käännteentekeväksi. Tuolloin Suomen kenraalikuvernööriksi nimitettiin viileän vastaanoton alusta lähtien saanut kovaotteinen Nikolai Bobrikov¹⁰², pitkään valmisteilla ollut asevelvollisuuslaki valmistui ja asevelvollisuuslain läpimenon Suomessa varmistamiseksi seuraavan vuoden helmikuun 15. päivä annettiin keisarillinen ”helmikuun manifesti”.¹⁰³

Manifestin julkaisupäätöksen jälkeen¹⁰⁴ sekä senaatti ja valtiopäivät laativat muotoilivat perustuslaillisuuden puolesta vetoavat adressit, joita niiden johtohenkilöt lähtivät toimittamaan Pietariin hallitsijalle, joka kuitenkin kieltäytyi vastaanottamasta lähetystöjä. Samalla alettiin valtiopäiväklubien ja sanomalehti-piirien toimesta suunnitella laajan kansalaisadressin keruuta hallitsijaan vetoamiseksi ja manifestin vastustamiseksi.¹⁰⁵ Kansalaiset vetosivat puolestaan välittömästi, näkyvin mielenilmauksin, sillä helmikuun 19. päivästä alkoi Helsingissä keisari Aleksanteri II:n patsaan ”jatkuva kukittaminen”¹⁰⁶, luonteeltaan kuvaavasti ja mielenkiintoisesti isänmaallisena protestina monarkismien keinoin. Strategisen aspektin – periaatteessa monarkin toimien vastustaminen monarkismilla – ohella näissä protesteissa voidaan nähdä paljon puhuvaa aitoa symboliikkaa suomalaisten keisarisuhteesta vuonna 1899¹⁰⁷, joka heijastuu myös saman vuoden käsiteltävissä adresseissa.

⁹⁹ Tuomi-Nikula & Tuomi Nikula 2010, 63–73.

¹⁰⁰ Klinge 1997, 329–331.

¹⁰¹ Klinge 1997, erit. mm. 344–349. (Tilanne oli tämä toki jo Aleksanteri III:n kaudella, jolloin Suomi oli kuitenkin pitkälti välttynyt yhtenäistämistoimilta, jotka olivat jo tiukentuneet valtakunnan muissa osissa.)

¹⁰² Klinge 1997, 342; Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula 2010, 75–80.

¹⁰³ Tommila 1999, 47–64. (Helmikuun manifestissa säädettiin lainsäädäntöjärjestyksestä, jonka mukaisesti yleisvaltakunnallista merkitystä omaavien lakien (kuten ko. asevelvollisuuslaki) säätämisessä senaatille ja valtiopäiville jäi ainoastaan lausunto-oikeus. Päiviö Tommilan mukaan manifesti herätti Suomessa suurta levottomuutta, sillä siinä ei ollut määritelty, mitkä ovat yleisvaltakunnallisia lakeja, ja se mahdollisti täten minkä tahansa lain läpiviemisen sen perusteella.)

¹⁰⁴ Senaatti äänesti julkaisusta, ja monien vaiheiden jälkeen päätyi puoltamaan sen tekemistä välittömästi. Äänet jakautuivat pääosin puoluerajojen mukaan: muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta suomenmieliset äänestivät välittömän julkaisun puolesta, ruotsinmieliset vastaan.

¹⁰⁵ Tommila 1999, 67–135.

¹⁰⁶ Tommila 1999, 106.

¹⁰⁷ Monarkialla oli siis lähtökohtaisesti kansan kunnioitus, uskollisuus ja kiintymyskin takanaan, mutta jokaisen hallitsijan täytyi lunastaa nämä toiminnallaan, perustuslaillistyyppisen vastavuoroisuuden merkeissä, erityisesti juuri Aleksanteri II:n esimerkin mukaisesti, ja Nikolai II oli nyt ottanut tässä suhteessa suomalaisesta näkökulmasta harha-askelen. Aleksanteri II muistettiin Suomessa erityisen hyvänä hallitsijana, ja tämän patsaan kukittaminen oli

4.1. Suuri adressi

Patsasprotestien ohella laajalti suomen- ja ruotsinmielisiä yhdistänyt kansalaisadressihanke edistyi samanaikaisesti: 21. helmikuuta sitä valmistelemaan kokoontui ensimmäisen kerran varsinainen adressikomitea. Päiviö Tommilan mukaan Suuren adressin nimellä tunnetuksi tulleen vetoamuksen tekstin luonnosteli Wilhelm Chydenius, muotoili lopulliseen muotoonsa Leo Mechelin ja suomensi E. N. Setälä. Allekirjoitusten kerääminen ympäri maata alkoi pääasiassa 5. 3. ja allekirjoitukset oli toimitettava Helsinkiin 13.3. mennessä. Adressia lähti tämän jälkeen toimittamaan keisarille jokaisesta Suomen kunnasta valittujen edustajien joukko, Suuri lähetystö, jota Nikolai II kieltäytyi vastaanottamasta.¹⁰⁸

Suuri adressi alkaa korostamalla ”Suomen kansan ikivanhaa oikeutta” olla valtiopäivien kautta ”osallisena lainsäädännössä”, minkä Aleksanteri I ”vahvasti ikuisiksi ajoiksi” ja joka oli Aleksanteri II:n ja III:n ”suosiosta yhä kehittynyt ja lähemmin järjestynyt”. Tämän jälkeen ilmaistaan, että helmikuun manifesti loukkaa tätä oikeutta ja sen takaavaa perustuslakia, minkä myötä on ”järkytetty yhteiskuntarakennuksemme kulmakivi”. Esiin tuodaan ”syvät huolestamme siitä kohtalosta, joka kohtaa isänmaatamme, jos sen perustuslaillinen asema rupee horjumaan”.¹⁰⁹

Keisarin asemaa Suomen suojelijana ja takaajana, sekä toisaalta hallitsijan velvoitetta tähän ja Suomen kansan vastavuoroista velvollisuutta uskollisuuteen tälle esitetään seuraavasti. ”Ylevämielisten Hallitsijainsa turvissa ja lakiensa suojaamana on Suomi lakkaamatta edistynyt” niin aineellisen vaurauden kuin ”hengen viljelyksen varttumisen” saroilla. ”Kansa on uskollisesti koettanut täyttää velvollisuutensa Hallitsijoitaan ja Venäjän valtakuntaa kohtaan.” Tämän jälkeen mainitaan Venäjällä vallinnut vihamielinen ilmapiiri, joka pyrkii herättämään epäluuloja edellä mainitun todenmukaisuudesta. Niinpä adressissa vakuutetaan, ettei ole maata ”jossa kunnioitus esivaltaa ja lakeja kohtaan olisi syvemmälle juurtunut kuin Suomessa”, sekä, että ”Kumousopit eivät siellä milloinkaan ole saaneet jalansijaa.” ”Turvallisuuden ja onnen tunteiden” vakuutetaan lujittaneen siteitä, jotka ovat liittäneet Suomen erottamattomasti osaksi keisarikuntaa ”ja jotka

Tommilankin mukaan ”erinomaisesti oivallettu”, sillä ”hänen muistoaan viljelemällä voitiin osoittaa Nikolai II:lle kansan tuomio”. (Tommila 1999, 106.) Tämä myös osoittaa, että Aleksanteri II:sta kunnioitettiin niin suuresti, että hänellä hädän hetkellä oli ikään kuin kansakunnan ”suojelushengen” asemassa. Aleksanteri II:n vuoden 1863 valtiopäivillä lausumat sanat maan hallitsemisen luonteesta tiivistivätkin todennäköisesti melko pitkälle Suomen yleisen mielipiteen kolmekymmentä vuotta myöhemmin: Maata tulisi hallita ”Pysyttäen ne *perustuslaillismonarkistiset* periaatteet, jotka vastaavat Suomen kansan vakaumuksia ja ovat kiinnittyneet maan lakeihin ja instituutioihin...”. Voidaan siis katsoa, että näissä mielenilmauksissa tiivistyi suomalaisten keisarisuhde, jossa yhdistyivät aina niin käytännöllinen strateginen aspekti, kuin syvemmät tuntemuksetkin. (Sitaatti: Klinge 1997, 219. Kursiivi lisätty.)

¹⁰⁸ Tommila 1999, 120–124, 129, 131, 138 & 179–216.

¹⁰⁹ ”Suuren adressin teksti” teoksessa Tommila 1999, 126–127. Tarkistettu: Kansallisarkisto, Suuri adressi, Oulun lääni.

kuitenkin ovat sallineet Suomen kansan säilyttää ja kehittää omaa kansallista luonnettaan ja olemustaan, jonka Jumala on sille antanut ja jota ei mikään pakko voi muuksi muuttaa.”¹¹⁰

Allekirjoittaneet ”eivät voi uskoa” hallitsijan ”korkean tarkoituksen” olleen Suomen ”oikeusjärjestyksen” ja ”sisällisen levollisuuden” uhkaaminen, vaan että ”me päinvastoin uskomme”, että kansan tuntojen ilmaus asiaa koskien johtaa manifestin määräysten yhdenmukaistamiseen Suomen perustuslakien kanssa. Adressin lopussa todetaan: ”Me emme voi sydämmistämme karkoittaa luottamusta Keisarin sanan järkähtämättömyyteen.” Seuraa viittaus Nikolai II:n julistukseen ”että vallan tulee kunnioittaa oikeutta” ja päätös virkkeeseen ”Ja pienen kansan oikeus on yhtä kallis kuin suurimmankin, sen isänmaan rakkaus on Kaikkivaltiaan Jumalan edessä avu ja velvollisuus, joista se ei koskaan saa luopua.”¹¹¹

Adressissa viitataan siis laajalti Suomen kansan ja keisarin perustuslaillisiin sitoumuksiin, joiden pitkäaikaisen noudattamisen myötä kansalle on syntynyt syvä luottamus hallitsijaan. Adressissa esillä ovat niin luottamus ja usko keisarin hyvántahtoisuuteen, kuin näkemys keisaria sitovasta perustuslaillisesta velvoitteestakin, joka puolestaan vastavuoroisesti sitoo Suomea uskollisuuteen ja jota kansa on tunnollisesti noudattanut. Luodaan siis ikään kuin asetelmaa, jossa keisarin hyvántahtoisuus ja keskinäinen luottamus tämän kanssa ovat Suomen ensisijainen turva, mutta perimmäisenä turvana on kuitenkin nämä ylittävä perustuslaki. Perustuslain lisäksi viitataan myös toiseen, vielä korkeampaan auktoriteettiin eli Jumalaan. Teksti esittää, että sekä keisari että Suomen kansa ovat vastuussa itseään suuremmille tekijöille – perustuslaille ja viime kädessä Jumalalle. Adressin lopetus onkin täten varsin voimakas, sillä siinä ilmaistaan, että Suomen kansan ”oikeus” ja ”isänmaanrakkaus” ovat sen velvollisuuksia ”Kaikkivaltiaan Jumalan edessä”, joista se ei täten koskaan saa luopua. Siten tekstissä ilmaistaankin, että jos nämä ovat ristiriidassa keisarin toimien kanssa, Suomen kansan uskollisuus suuntautuu isänmaahan. Nämä kaksi asetetaan siis melko suoraan vastakkain puntariin, jossa velvoite kansakuntaa kohtaan on keisariin kohdistuvaa painavampi, ja siten ilmaistaan, vaikkakin maltillisesti, tietty ultimaatumi, mikäli kehitys jatkuu koetun kaltaisena. Kansallista erillisyyttä tuodaan samalla vahvasti esiin, mainitsemalla sen erityinen ja vanha ”luonne” ja ”olemus”, sekä sen historiallisuus, joka ulottuu kauas ennen keisariaikaa. Käsitteen ”isänmaa” kohteesta ei jää pienintäkään epäselvyyttä.

Adressitekstissä perustuslaillisen aseman voidaan nähdä esitettävän pohjimmiltaan välinearvona, vaikkakin ensiarvoisen tärkeänä sellaisena, jonka pohjimmainen arvo on kansallisen olemassaolon ja

¹¹⁰ ”Suuren adressin teksti” teoksessa Tommila 1999, 126–127. Tarkistettu: Kansallisarkisto, Suuri addressi, Oulun lääni.

¹¹¹ ”Suuren adressin teksti” teoksessa Tommila 1999, 126–127. Tarkistettu: Kansallisarkisto, Suuri addressi, Oulun lääni.

isänmaan suojelemisessa ja kehittämisessä. Tämä asetelma tulee esiin muun muassa huolena ”siitä kohtalosta, joka kohtaa isänmaatamme” perustuslaillisen aseman heiketessä; kuvatessa Suomen kansan edistystä ”lakiensa suojaamana” sekä, kuinka tuo asema on luonut Venäjän keisarikuntaan sellaiset siteet, jotka ”ovat sallineet Suomen kansan säilyttää ja kehittää omaa kansallista luonnettaan ja olemustaan, jonka Jumala on sille antanut ja jota ei mikään pakko voi muuksi muuttaa.” Kansallinen olemus, sen säilyttäminen ja kehittäminen, sekä isänmaanrakkaus ovat siis Jumalalta peräisin olevat kansakunnan korkeimmat oikeudet ja velvoitteet, ja perustuslakien turvaama asema ikään kuin niiden velvoittama kansallinen elinehto.

Tekstissä voidaankin nähdä selvästi niin suomen- kuin ruotsinmielinenkin aatteellinen vaikutus. Sen esittämät arvot ja perustelut asialleen ovat niin kansan ainutlaatuisessa, ikiaikaisessa ja essentialistisessä olemuksessa, sitovassa perustuslaillisessa asemassa, kansakuntien yhtäläisissä oikeuksissa kuin viime kädessä jumalallisessa oikeutuksessakin. Siten voidaankin katsoa, että Suuressa adressissa on läsnä erityislaatuisella tavalla oikeastaan koko nationalismiin kirjo nationalistisesta historianfilosofiasta etnokulttuuriseen-, kansalais- ja poliittiseen nationalismiin, sen pysyessä silti lojalismin ja osallisuuden dynastisessa valtakunnassa positiivisena esittämisen rajojen sisällä.

Kansallisen tahdon ilmaisuna Suuri adressi oli, ainakin allekirjoitusten määrässä mitattuna, valtava menestys, sillä lyhyessä ajassa ja haastavien olosuhteiden keskelläkin sen vetoomustekstin alle kirjoitti nimensä yli 520 000 suomalaista¹¹². Siitäkin huolimatta, että laajojen kansanjoukkojen parissa tietoisuus adressin taustalla olevasta asiakokonaisuudesta oli varsin kyseenalaisella tasolla¹¹³, vain harvat kieltäytyivät allekirjoittamasta sitä.¹¹⁴ Adressihanke oli suuri menestys myös kansallisen yhtenäisyyden vahvistamisessa ja imagonrakennuksessa, sillä se vaikutti konkretisoivan kansallisromanttisia ja nationalistisia ideaaleja.¹¹⁵ Tämä huipentui Suuren lähetystön palatessa

¹¹² Tommila 1999, 141. Tommilan mukaan vähintään kolmasosa Suomen aikuisväestöstä allekirjoitti adressin; Päivälehdessä arvioitiin, että kirjoitustaitoisesta aikuisväestöstä allekirjoitukset vastasivat yli 50 %:n osuutta. (Tommila 1999, 155.)

¹¹³ Jussila 2006, 75; Klinge 1997, 362.

¹¹⁴ Esimerkiksi Helsingissä 41,4 prosenttia koko väestöstä ja 57 prosenttia aikuisväestöstä allekirjoitti adressin, erikseen kieltäytyneiden osuuden jäädessä kahteen prosenttiin. Kieltäytymisen syitä olivat mm. asian merkityksettömyys, oman nimen alhaisuus, sekä toivomukset manifestin tuomasta parannuksesta elinoloihin. Maaseudulla paikallisilla mahtimiehillä, papistolla ja suurilla tilallisilla, oli suuri rooli hankkeen menestyksessä, heidän hyödyntäessä sekä arvoaltaansa, että kansalle ymmärrettäviä perusteita, jotka vaihtelivat mm. oppiin maallisen vallankäytön alaisuudesta jumalalliselle oikeudelle ”vanhaan Suomen lakiin turvaamiseen”, ”ryssän” sijasta, vetoamiseen. (Tommila 1999, 139, 156–158.)

¹¹⁵ Kansallinen yhtenäisyys nimien määrässä, yhtäläisyys siinä, että jokaisen kansalaisen nimi kelpasi adressiin; vahva panos niin ruotsin- kuin suomenmielisiltä; lisäksi adressin ja lähetystön kulmakiven muodostivat jo kauan romantisoitui ”vapaat talonpojat” ja Suuren lähetystön koostumuksesta hahmoteltiin suomalaiskansallisia perityyppejä; jne. (Mm. Tommila 1999, 156, 158, 180.)

mahtipontiseen ja kokoavaan isänmaalliseen juhlaan Helsingissä, missä korostettiin ja vahvistettiin suomen- ja ruotsinkielisten ja -mielisten, kaupunkilaissivistyneistön ja maaseudun talonpoikaisväestön sidosta¹¹⁶, kuten adressitekstikin periaatteessa teki yhdistäessään viestissään isänmaallisuuden muodot. Näistä menestyksistä huolimatta addressi ei onnistunut täyttämään varsinaista konkreettista tarkoitustaan – keisari ei ottanut lähetystä vastaan ja helmikuun manifestin määräykset pysyivät voimassa.

4.2. Kulttuuriadressi

Suuren adressin epäonnistuttua kääntämään keisarin päätä Suomessa vahvistui verrattain laajamittainen pyrkimys mielipiteenmuokkaukseen ja Suomen asian ajamiseen ulkomailla. Osana tätä syntyi useilla eri tahoilla ajatus eurooppalaisten intellektuellien ja kulttuurihenkilöiden vetoomuksesta keisarille Suomen puolesta.¹¹⁷ Hankkeen tuloksena oli kahdestatoista maasta yli tuhat allekirjoitusta kerännyt *Pro Finlandia*- eli Kulttuuriadressi. Adressien sanamuodon varsinaista muotoilijaa ei ilmeisesti tunneta, sillä tutkielmaa tehdessä tutkimuskirjallisuudesta ei löytynyt tästä mainintoja. Tiedämme kuitenkin, että pääasiassa suomalaiset organisoivat ja toteuttivat keräyksen, adressiteksti oli kaikkialla ”samansisältöinen” ja että, Minna Majjalan mukaan, adressiteksteistä vastanneilla oli ”erittäin hyvät tiedot suomalaisten kokemasta sorrosta ja yrityksistä vedota keisariin”.¹¹⁸ Tämä kaikki, yhdessä sen kanssa, että Kulttuuriadressin sisältö muistuttaa huomattavasti tässä tutkielmassa aiemmin käsiteltyjä¹¹⁹ tekstejä, viittaa vahvaan suomalaispanokseen tekstien tai ainakin niiden yleisen näkökulman laadinnassa, minkä vuoksi Kulttuuriadressi on otettu tässä tutkielmassa käsiteltäväksi. Käsittely tapahtuu Iso-Britanniasta lähetetyn, englanninkielisen tekstin kautta, jonka tutkielman tekijä on itse suomentanut.

Adressi alkaa allekirjoittaneiden kertoessa rohjeta lähestyä majesteettia kokiessaan perustavanlaatuista sympatiamia niitä ”jaloja ja valistuneita tuntemuksia” kohtaan, joita tämä oli ilmaissut aloitteessaan Haagin kansainvälisen rauhankonferenssin järjestämiseksi. Tämä jälkeen teksti kertoo allekirjoittaneiden lukeneen Suuren adressin vetoomuksen ”oikeuksien ja privilegioiden”, jotka juontavat juurensa Aleksanteri I:een, ”täydeksi säilyttämiseksi” ja syvästi liikuttuneen lukemastaan. Tämän johdosta allekirjoittajat ilmaisevat toiveensa keisarille, että tämä ottaisi suomalaisten alamaisten pyynnön harkintaansa. Lopuksi ilmaistaan aiheutuva suuri pettymys kaikille majesteetin valistuneiden näkemysten ihailijoille, mikäli ”viimeaikaiset tapahtumat Suomen

¹¹⁶ Tommila 1999, 212–213.

¹¹⁷ Klinge 1997, 363–369; Tommila 1999, 280–284.

¹¹⁸ Majjala 2017, 184–188; Tommila 1999, 284–286; Klinge 1997, 366.

¹¹⁹ Valtioapäivien kruunajaisadressi ja Suuri addressi.

suuriruhtinaskunnassa” vahingoittaisivat sivistyneen maailman kansakuntien pyrkimystä yhteisymmärrykseen.¹²⁰

Kaikkiaan Kulttuuriadressin lyhyehkö teksti tiivistää ne kolme keskeistä kohtaa, joihin Suomessa oli vedottu aiemmissa¹²¹ adresseissa, ja jollaisena Suomen ja hallitsijan välinen ristiriitatilanne haluttiin Suomessa esittää. Vetoamus laillisuuteen ja oikeuteen, mutta myös hallitsijan henkilökohtaiseen hyväntahtoisuuteen ja oikeudentuntoon; historian painoarvoon – historiallisiin oikeuksiin ja Nikolai II:n edeltäjien perintöön; sekä Suomi kansakuntana muiden eurooppalaisten kansakuntien joukossa, jolla on oma kansallinen pyrkimyksensä, tehtävänsä ja oikeutuksensa. Näillä kaikilla oli myös keskinäinen yhteys, sillä olihan Nikolai II:n edeltäjä Aleksanteri I omilla sanoillaan ”korottanut kansakuntien joukkoon” ja Aleksanteri II puhunut ”perustuslaillismonarkistisista periaatteista” maan hallitsemisessa.

5. 1901–1903: Priorisointi ja valinnat

Voidaan siis katsoa, että helmikuun manifestin aiheuttamaa järkytystä ja ristiriitaa seurasivat nopeasti laajalti jaettu yhteinen tilannekuva, joka yhdisti suomen- ja ruotsinmielisiä tahoja. Hartaiden, mutta omanarvontuntoisten vetoomusten kykyyn kääntää keisarin pää, kumota ristiriita ja sovittaa uudelleen yhteen lojalismi ja legalismi, sekä monarkismi ja valtiokansakunta-status, suhtauduttiin optimistisesti. Uuden vuosisadan alku kuitenkin horjutti tätä asetelmaa: uusi asevelvollisuuslaki vietiin helmikuun manifestin säädösten avulla läpi vuoden 1901 kesällä, ja niin ikään annettiin keisarillisia määräyksiä venäjän kielen aseman vahvistamisesta.

Nämä toimet johtivat lukuisiin senaattorieroihin perustuslaillisten senaattorien osalta, minkä jälkeen uusi senaatti tunnettiin myöntyväisyysenaattina. Protestit eivät kuitenkaan jääneet tähän. Ensimmäiset kutsunnat asevelvollisuuslain muuttamisen jälkeen vuonna 1902⁽¹²²⁾ järjestettiin kutsuntalakkojen, mielenosoitusten ja verrattain varsin laajamittaisten, väkivaltaisiksikin muuttuneiden mellakoiden saattamana, jotka eivät olleet Suomen oloihin lainkaan tyypillisiä.¹²³ Vuosien 1901–1903 tilannetta voidaan tulkita siten, että kun vuoden 1899 yritykset olivat epäonnistuneet, (Suomen näkökulmasta) uusiin olosuhteisiin täytyi sopeutua, ja tehdä keskeisten

¹²⁰ Kansallisarkisto, Kulttuuriadressi, Adressi, Grande-Bretagne.

¹²¹ Valtiopäivien kruunajaisadressi ja Suuri adressi.

¹²² Vuoden 1902 kutsunnat järjestettiin kuitenkin vielä vanhan asevelvollisuuslain mukaisesti. Ensimmäiset uuden lain mukaiset kutsunnat oli tarkoitus järjestää vuonna 1903.

¹²³ Klinge 1997, 371–373 & 375–384.

käsitysten ja prioriteettien – koskien kansakunnan olemassaolon ydintä ja sen turvaamista – mukaiset johtopäätökset.

Loppukesästä 1901 pidetyssä Turholmin kokouksesta alkoikin Matti Klingen mukaan (legalistisen) vastarintaorganisaation luominen ja ”tietoinen vastarinta voidaan johtaa tästä kokouksesta”. Sen jälkimainingeissa radikaalimpi oppositio perusti vastarintajärjestö Kagaalin. Täten kansallista suvereniteettia painottanut perustuslaillinen ja venäläisvastainen ruotsin- ja suomenmielisiä (nimenomaisesti nuorsuomalaisia) koonnut rintama vahvistui ja järjestäytyi. Vanhasuomalaiset tekivät tilanteesta omat johtopäätöksensä, ja vahvistivat vuonna 1902 niin kutsutun myöntöväisyysslinjansa.¹²⁴ Tämä kehitys johti siis perustuslaillisen legalismin ja monarkistisen lojalismin kasvavaan erkaantumiseen toisistaan, sekä myös suomenmielisen rintaman hajoamiseen. Nämä seikat ovatkin nähtävissä tämän kappaleen aineistossa.

5.1. Asevelvollisuusadressi senaatille

Suuri adressi-hanke oli eittämättä vahvistanut perustuslaillista legalismia suomenmielisten riveissä, ja sen vaikutteet näkyvätkin selvästi suomenmielisten tahojen senaatille osoittamassa adressissa, jonka tarkoituksena oli vedota asevelvollisuuslain vahvistamatta ja julkaisematta jättämisen puolesta. Adressihanke oli lähtöisin ilmeisesti Oulusta, ja sen keskeisinä alullepanijoina toimivat lyseon lehtori Mauno Rosendahl ja tuomiorovasti W. Wallin, jotka laativat adressitekstin yhdessä lehtori J. A. Maunun kanssa. Teksti hyväksyttiin Tampereella järjestetyssä organisoivassa kokouksessa 23. helmikuuta 1901, minkä jälkeen aloitettiin 92 889 allekirjoitusta tuottanut nimienkeruu. Jo 12. maaliskuuta adressilähetystö oli Helsingissä pyrkimyksensä luovuttaa adressi senaatille. Senaatin varapuheenjohtaja Constantin Linder ilmoitti kuitenkin, että vastaanottaessaan adressin senaatin olisi välitettävä se myös kenraalikuvernööri Bobrikoville. Tämän välttääkseen lähetystön jäsenet tyytyivät esittelemään adressin kullekin senaattorille yksityisesti.¹²⁵

Adressiteksti alkaa piirtämällä kuvaa suoranaisesta eksistentiaalisesta uhasta, jollaisen luonteeltaan poikkeukselliset ”nykyiset synkät ajat” luovat kansalliselle olemassaololle, niin ”että mieli ehdottomasti irtautuu jokapäiväisistä oloista ja silmä katsoo tulevaisuuteen”. Esiin tuodaan huoli

¹²⁴ Klinge 1997, 356–357, 372–374, 379–380 & 387; Jussila 2006, 86; Tommila 1999, 55–56. (Vanhasuomalaiset olivat perinteisesti torjuneet tiukan legalismin ja siitä johdettavan ”chauvinismin vaarallisina, ja olivat aina painottaneet ennen muuta sisäisten kansallisten olojen kestävyyttä ja pysyvyyttä. Silti keisarikunnan kiristyvää ote ei ollut heidänkään näkökulmastaan helppo hyväksyä, saati toivottavaa: he olivat alun perin pitkälti vastustaneet asevelvollisuuslakia ja suhtautuneet itsekkin kielteisesti kutsuntoihin 1901. Lopulta he kuitenkin näkivät kansakunnan sisäisten olojen parhaaksi turvaksi vahvistaa lojalistisen kantansa, mikä samalla kuitenkin ajoi heitä paitsioon poliittisella kentällä.)

¹²⁵ Parmanen 1937, 109–118.

”kuinka tämä kansa voipi näissä uhkaavissa vaaroissa säilyttää kansallisuutensa ja täyttää historiallista tehtävänsä”. Tästä perifennomaanisesta, hegeliläis-snellmanilaiseen historianfilosofiaan viittavasta huolesta jatketaan luontevasti Suuresta adressistakin tuttuun teemaan – Jumalan Suomen kansalle antamaan omaan erityiseen sijaan kansakuntien joukossa, joka antaa paitsi oikeuden, myös velvollisuuden sen säilyttämiseen. Tämän jälkeen legalistinen ja perinteinen fennomaaninen näkemys yhdistyvät, sillä edellisten nojalla, ”ei pienelläkään kansalla ole oikeutta tehdä *valtiollista* itsemurhaa”, vaan kansan ”pyhä velvollisuus” on ”toimia *sivistystehtävässään*”.¹²⁶

Kantansa tämän taustan suhteen selväksi tehtyään adressi siirtyy käsittelemään pöydällä ollutta asevelvollisuuslakia, kantaen huolta nuorista asevelvollisista, jotka lain nojalla saattaisivat joutua palvelukseen ”outoihin sekä elintavoistamme että katsantokannastamme mitä jyrkimmästi poikkeaviin oloihin”, sekä maan tulevaisuudesta: lain voimaanastumisen seurausten varoitetaan olevan ”mitä laajimmalle vaikuttavia”, jotka pahimmillaan voivat ”tehdä Suomenmaasta ennen pitkää aution erämaan”. Tämän jälkeen katse kohdistuu senaattoreihin. Tekstin mukaan monet kansalaiset ovat rukoilleet Jumalalta, ”jonka alaisiksi maailman mahtavimpienkin täytyy alistua ja joka kaitsee kansain kohtalot”, ”valistusta ja voimaa” senaattoreille, jotta nämä seisoisivat järkähtämättä ”perustuslakiemme vartijoina vaikeimmissakin vaiheissa”. Senaattoreita, jotka nähdään Suomen kansan edustajina, ohjeistetaan toimimaan tällä tavalla koko tarmollaan, ja uskomaan ”seuraukset Jumalalle”, jonka esitetään puolustavan jumalallisen alkuperän omaavan kansoja koskevan oikeuden puolustajia ja rankaisevan sitä rikkovia.¹²⁷ Täten adressi mukailee Suurta adressia, joskin vielä selvästi vahvemalla uskonnollis-nationalistisen historianfilosofian painotuksella, korostaessaan kansallista olemassaoloa ja sen oikeutta korkeimpana velvoitteena, joka tulee korkeimmalta taholta eli Jumalalta. Täten tuo velvoite ylittää keisaria ja monarkiaa koskevat velvoitteet. Lisäksi esitetään vielä keisarinvallan alaisuus tälle oikeudelle, sillä sille on ”maailman mahtavimpienkin” alistuttava, ja historia todistaa, että ”suuretkin kansat” sitä rikkoessaan ”ovat saattaneet itselleen kirouksen”¹²⁸.

Lopuksi adressi siirtyy vielä niin ikään tuttuun teemaan, vedotessaan Aleksanteri I:n julistukseen – tällä kertaa kuitenkin senaatin tehtävistä ja asemasta, jossa laillisuus on keskiössä. Menneitä senaatteja kehuaan kunnioitusta herättävästä toiminnasta, minkä vuoksi kansan huoli on sitäkin raskaampi ”kun se ei ole viime aikoina löytänyt kotimaisessa hallituksessa sitä lujutta, jota nykyisissä vaikeissa oloissa olisi tarvittu”. Lopuksi vedotaan vielä aiempien sukupolvien perintöön ja tulevien polvien oikeuksiin, sekä niin maalliseen että jumalalliseen lakiin perusteina senaattorien

¹²⁶ Adressiteksti teoksessa Parmanen 1937, 112. Kursiivit lisätty korostamaan legalistista valtiollisuutta ja fennomaanista kansallisen sivistyksen teemaa.

¹²⁷ Adressiteksti teoksessa Parmanen 1937, 112–113.

¹²⁸ Adressiteksti teoksessa Parmanen 1937, 112.

velvollisuudelle, että nämä toimisivat ”sekä periaatteessa että käytännössä perustuslakiemme pohjalla”.¹²⁹

Adressi on kaikkiaan hyvin vahvasti Suuren adressin jatkumoa keskeisine teemoineen ja erilaisia ajan isänmaallisuuden/nationalismin lajeja yhdistäessään. Perinteinen fennomaaninen näkemys, nationalistinen historianfilosofia ja uskonnollinen maailmankuva saavat kuitenkin tässä adressissa selvästi enemmän sijaa – silti, yhtyessään tiukkaan legalistiseen perustuslaillisuuteen, jonka pohjana on korkeampi oikeutus joka ruumiillistuu maan päällä lakina, se erkaantuu snellmanilaisesta ja erityisesti yrjö-koskislaisesta linjasta. Adressi puhuu *valtiollisesta* itsemurhasta, vaatii lujuuutta ja uskoo kansakunnan kohtalon viime kädessä Jumalalle, kun Yrjö-Koskinen samana vuonna varoitti tällaisesta ”kunnialla kaatumisesta” nähden juuri sen – täysin päinvastaisesti kuin käsiteltävä adressi – historian opetusten vastaisena¹³⁰. Adressitekstin prioriteetteina kansallinen olemassaolon erityisyys, oikeus ja historiallinen tehtävä, sekä jumalallisen tahdon ja oikeuden toteuttaminen, jotka käytännössä ovat yhteneviä, ja konkreettinen *väline* niihin on tiukka legalismi. Tiukkuudessaan adressiteksti ottaa Suurta adressia lujemman ja kovasanaisemman, jopa uhmakkaan kannan, joka varmasti selittyy sillä, että se oli suunnattu kotimaisille senaattoreille keisarin sijaan, mutta osittain varmasti myös optimismin heikkenemisellä mitä tuli kansakunnan tehtävän toteuttamisen ja keisariuskollisuuden yhteensovittamiseen vuoden 1899 näkyymiin verrattuna.

5.2. Asevelvollisuusadressi keisarille

Yllä käsitellyn senaatille osoitetun vetoituksen ollessa senkin tulokseton, ja asevelvollisuuslain tultua voimaan, jo mainitussa Turholmin kokouksessa tehtiin päätös lakia vastustavan keisarille osoitetun kansalaisadressin keräämisestä. Adressin sanamuodon laatineen toimikunnan jäseninä toimivat Leo Mechelin, Axel Lille, K. J. Ståhlberg ja R. A. Wrede. Alkuperäisen sanamuodon laati Mechelin, ja se tarkastettiin ja hyväksyttiin elokuun 13. ja 14. päivänä järjestetyssä adressivaltuuskunnan kokouksessa.¹³¹ Asevelvollisuusadressi keräsi alkusyksyn aikana 473 468 allekirjoitusta, joiden kera se jätettiin senaatille 30. syyskuuta edelleen keisarille toimitettavaksi.¹³²

Adressin sanamuoto tässä tutkielmassa tarkasteltavaksi on saatu Eino I. Parmasen *Taistelujen kirja*-sarjan ensimmäisestä osasta, jossa teksti on julkaistu. Huomattavaa on kuitenkin, että teksti ei ole teoksessa kokonaisuudessaan, ja täten onkin mahdollista että Parmanen on tarkoitushakuisesti

¹²⁹ Adressiteksti teoksessa Parmanen 1937, 113.

¹³⁰ Klinge 1997, 379–380.

¹³¹ Parmanen 1936, 300.

¹³² Parmanen 1936, 301; Klinge 1997, 381.

julkaissut vain adressin suorasanaisimman osuuden. Siten adressiteksti, tai se mitä siitä on tutkimuksessa käytettävissä, näyttäytyykin sävyltään Suureen adressiin verrattuna varsin koruttomana, mutta taas toisaalta, niiden temaattiset yhteydet ja olosuhteiden kehityksen huomioon ottaen, sen loogisena jatkeena. Suuressa adressissa oli jo nähtävissä implisiittinen ultimaatum käsiteltäessä kansakunnan velvoitteita isänmaataan ja keisaria kohtaan, ja asevelvollisuusadressi ikään kuin jatkaa siitä.

”Uuden asevelvollisuusasetuksen ja muiden toimenpiteiden” ilmoitetaan suorasanaisesti loukkaavan ”Suomen kansan oikeutta omaan valtiolliseen ja kansalliseen olemassaoloonsa” ja järkyttävän ”luottamuksen sidettä hallitsijan ja kansan välillä” tuoden lukuisia yhteiskunnallisia ongelmia.¹³³ Tämä todellakin jatkaa Suuren adressin sanomaa, mutta kovasanaisemmin, ja sen voikin nähdä jo eräänlaisena toteamuksen ja uhkauksen välimallina väistämättömästä tulevasta, eli kasvavasta vastarinnasta, toteuttaen täten jo Suuressa adressissa varovaisemmin esiin tuotua priorisointia, eli että keskinäisen ristiriidan ilmetessä kansallinen olemassaolo, oikeutus ja tehtävä ylittävät hallitsijauskollisuuden. Ainoaksi parannuskeinoksi mainitaankin asevelvollisuuslain peruuttaminen ja asian uudelleenmuotoilu valtiosäätyjen hyväksynnällä, sekä ”perustuslakien täydellinen noudattaminen maan hallituksessa muutenkin”.¹³⁴ Tässä adressi vastustaa siis paitsi asevelvollisuuslakia, myös edelleen hiertävää helmikuun manifestia, ja ilmaisee eräänlaista valtiopäivänationalismia. Huomattavaa on lisäksi, että tässä ei oikeastaan enää edes vedota hallitsijaan, vaan suoranaisesti sanellaan ehtoja – vaikkakin välittäen toive ideaalista ratkaisusta eli yhteensovittamisesta ja paluusta manifestia edeltävään aikaan on läsnä. Siten adressi ei sinänsä ole lojalistinen, muttei myöskään keisarivastainen.

Lopuksi korostetaan vielä aiempiakin adresseja, kenties senaatille osoitettu poislukien, selväsanaisesti perustavia prioriteetteja. ”Suomen kansa ei voi lakata olemasta erityinen kansa.” ”Yhteisen uskonnon, oikeuskäsityksen ja sivistystyön koossapitämänä” ilmoitetaan kansan pysyvän ”uskollisena rakkaudessaan suomalaisen isänmaahansa” ja olevan ”horjumatta pyrkivä täyttämään kansakuntain joukossa sen vaatimattoman sijan, minkä kaitseminen on tälle kansalle osoittanut”.¹³⁵ Näin jatketaan Suuren adressin varovaisempaa linjausta nyt selväsanaisesti. Kansan tehtävänsä täyttämässä horjumaton, eikä luovu paikastaan kansakuntien joukossa, jonka keisaria korkeampi ylimaallinen auktoriteetti sille on suonut. Samalla uskollisuus, jota keisarille oli vannottu, kohdistuu nyt selväsanaisesti rakkauteen, vielä erikseen korostettuun *suomalaiseen*, isänmaahan.

¹³³ ”Asevelvollisuusadressi” teoksessa Parmanen 1936, 300.

¹³⁴ ”Asevelvollisuusadressi” teoksessa Parmanen 1936, 300.

¹³⁵ ”Asevelvollisuusadressi” teoksessa Parmanen 1936, 300.

Nämä sitovuudet isänmaata ja kansaa, sekä näitä koskevan kansallisen oikeuden ja tehtävän antanutta korkeampaa ohjaavaa voimaa kohtaan ylittävät alamaisuuden sitoumukset keisariin. Uskonto ja oikeuskäsitys kansaa koossapitävinä voimina viittanevat myös tähän näkemykseen, sekä konkreettisemmin lujaan moraaliin ja perustuslailliseen asemaan, tuon korkeamman voiman tahdon maanpäällisinä jatkeina.

Kaikkiaan näitä vuoden 1901 adresseja voidaan pitää osana samaa jatkumoa, kuin Suuri adressi ja valtiopäivien kruunajaisadressi – olosuhteiden kehityksen kontekstissa ne jatkavat johdonmukaisesti näiden aiempien linjaa, kielen samalla koventuessa ja optimismin karistessa. Vuoden 1901 materiaalista ilmenee, muun muassa sanamuodoissa ”valtiollinen itsemurha” ”Suomen kansa ei voi lakata olemasta erityinen kansa” ja ”kunnialla kaatuminen”, se, että yleisesti koettiin kansakuntaan kohdistuvan eksistentiaalisen tason uhka, joka viime kädessä kosketti jotakin kaikkein fundamentaalisinta, eli koko Suomen kansan periolemassaoloa erityislaatuisena entiteettinä. Perustuslaillisen ja lähinnä vanhasuomalaisen lojalistisen näkemyksen erot olivat siinä, mikä näissä muuttuneissa oloissa johtaa ”itsemurhaan” ja millä tavoin uhattu kansallinen olemassaolo pelastetaan, pohjautuen jossain määrin eriäviin käsityksiin kansakunnan, sekä kansallisen olemassaolon ja ”tehtävän” luonteesta¹³⁶.

5.3. Anomus vuoden 1903 kutsuntojen peruuttamiseksi

Myöskään vuoden 1901 adressit eivät siis vaikuttaneet uuden asevelvollisuuslain toimeenpanoon, ja ensimmäiset uuden lain mukaiset kutsunnat järjestettiin vuonna 1903. Keisarin Suomenpolitiikka oli kuitenkin vuonna 1903 suomalaisesta näkökulmasta kaksijakoista: kutsuntojen läpiviemisen ohella kernaalikuvernööri Bobrikov sai maan hallitsemiseen laajennetut valtuudet niin sanotulla diktatuuriasetuksella, mikä johti kiristyvään sensuuriin ja verrattain laajamittaisiin karkotuksiin. Samalla kuitenkin uudenmuotoiset kutsunnat toteutettiin kevennettyinä ja lisäksi valtiopäivät luvattiin, olojen salliessa, kutsua koolle seuraavana vuonna.¹³⁷

Kun tieto kevennetyistä kutsunnoista oli saapunut, vanhasuomalaisissa piireissä uutinen otettiin vastaan helpottuneina¹³⁸ – kenties toivoaherättävänä näyttönä omaksumansa lojalistisen myöntövyyslinjan positiivisista tuloksista¹³⁹ – ja helmikuussa 1903 vanhasuomalaiset talonpojat ja entiset valtiopäivämiehet järjestivät Helsingissä kokouksen, jossa päätettiin, rohkaistuneina, kirjoittaa

¹³⁶ Ovatko kansakunnan määrittäjiä ja perimmäinen turva siis (perustus)laki ja suvereniteetti, vai sisäinen vahvuus ja olemus, sekä ulkoinen lojalismi.

¹³⁷ Klinge 1997, 398–401; Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula 2010, 103–106.

¹³⁸ Parmanen 1937, 337.

¹³⁹ (Suomea johti tuolloin ”myöntövyysenaatti”).

anomus keisarille kutsuntojen peruuttamisesta. Anomuksen allekirjoitti seitsemän entistä valtiopäiväedustajaa.¹⁴⁰

Lojalistisessa hengessä kirjoitetussa vetoomuksessa todettiin keisarin päätöksen ottaa palvelukseen vain 190 miestä haihduttaneen pelon, että ”nuorokaisiamme vaadittaisiin palvelustaan suorittamaan venäläisissä joukoissa, kieltämme taitamattomien sekä olojamme ja tapojamme tuntemattomien päällikköjen alaisina, ja se on sen vuoksi herättänyt meissä vilpittöntä iloa.”¹⁴¹ Pelko, joka siis nyt oli osoittautunut turhaksi, muistuttaa perusteluiltaan lähes sanasta sanaan legalistista suomenmielistä adressia vuodelta 1901. Keisarin päätösten pelkoa haihduttavaa ja ”vilpittöntä iloa” tuottanutta vaikutusta kuvatessa vaikutetaan rinnastavan Nikolai II:n toimintaa asian suhteen hänen esi-isiensä myötämielisiin päätöksiin, sekä samalla, myös eroa venäläisiin ”oloihin ja tapoihin” korostamalla, esittää perinteiseen suomenmieliseen tapaan keisari ja tämän myötämielisyys Suomen turvana ja takaajana.

Hallitsijauskollisuutta vakuuttava henki vetoomuksessa jatkuu, sillä kutsuntojen epätarkoituksenmukaisuutta perustellaan sillä, että miestarpeen ollessa niin vähäinen kuin oli määrätty, määrä täytyisi myös vapaaehtoisilla. Näin ollen esitetäänkin ”syvimmässä alamaisuudessa”, että mikäli vapaaehtoisia olisi ennen kutsuntoja ilmoittautunut tarpeeksi, ne jätettäisiin pitämättä.¹⁴² Sävyltään adressi poikkeaa huomattavasti edellä käsitellyistä, sillä se esittää puhtaan ehdotuksen kovasanaisemman vaatimuksen sijaan ja esittää kiitoksia keisarin toiminnasta. Adressi päättyykin seuraaviin sanoihin: ”Olemme syvimmällä kunnioituksella ja kuuliaisuudella T. K. M. nöyrimmät ja uskollisimmat alamaiset”¹⁴³.

Erotuksena edellä käsitelyihin tässä vetoomuksessa palataan ikään kuin kolmannessa kappaleessa käsitelyjen adressien¹⁴⁴ tematiikkaan siinä, että adressista piiryy halu isälliseen, *kahdenväliseen* keisarisuhteeseen tasavertaisten sopimusosapuolten suhteen sijaan. Perinteisen suomenmielisen doktriinin mukaisesti keisarin halutaan siis suojelevan Suomen ominaislaatua ja sisäisiä oloja venäläiseltä vaikutukselta, eikä suvereniteetti tässä suhteessa ole niin tärkeää. Tämän mukaisesti myöskin se, että asevelvollisuuslaki on ajettu helmikuun manifestin määräysten nojalla voimaan ”perustuslakia” loukaten on toissijaista sille, että lakia ei käytännössä sovellettaisi niin, että se uhkaisi kansallisen erityislaadun, kielen ja kulttuurin elinvoimaisuutta. Yleisesti voidaan todeta, että tämä riitti vanhasuomalaisille, koska ulkoinen suvereniteetti ei ollut kansakunnalle niin tärkeää, kuin sen

¹⁴⁰ Parmanen 1937, 337.

¹⁴¹ ”Anomus kutsunnan peruuttamisesta” teoksessa Parmanen 1937, 337–338.

¹⁴² ”Anomus kutsunnan peruuttamisesta” teoksessa Parmanen 1937, 338–339.

¹⁴³ ”Anomus kutsunnan peruuttamisesta” teoksessa Parmanen 1937, 339.

¹⁴⁴ Poislukien Valtiopäivien kruunajaisadressi.

sisäiset olot ja ominaisluonteen säilyminen, ja koska keisarinvalta takasi nämä – eli *kansallisen* erillisyyden Venäjästä – ei keisarisuhdetta saanut uhrata perustuslaillisuuden nimessä. Nuorsuomalaisille tämä taas ei enää, kuten heidän vuoden 1901 adressinsa osoittaa, riittänyt. Vanhasuomalaisten vaalimat sisäiset seikat olivat ensiarvoisen tärkeitä, mutta *niille* ensiarvoisen tärkeää oli myös perustuslaillinen suvereniteetti, joka turvasi ne. Niinpä he liittyivät perustuslailliseen rintamaan ruotsinmielisten kanssa, joille valtiollis-kansalliset instituutiot ja suvereniteetti, sekä *valtiollinen* erillisyys Venäjästä oli jo pitkään ollut konstruktivistisemmän luonteen omaavan kansakuntakäsityksen, valtiokansakunnan, ytimessä, ja siksi näissä olosuhteissa, joissa oli valittava, keisarisuhdetta tärkeämpiä.

6. Yhteenveto ja johtopäätökset

Tutkimuksen kokoavana yhteenvetona ja johtopäätöksinä siitä, mitä vuosilta 1894–1903 peräisin olevat suomalaiset adressi- ja vetoomustekstit kertovat aikakauden isänmaallisuuden muodoista, suhteesta keisariuskollisuuteen ja tämän suhteen kehityksestä voidaan todeta seuraavaa.

Ensinnä, kokoavasti koko käsiteltyä aineistoa koskien, teksteistä nousee esiin keisarisuhteen voimakas mieltäminen vahvan kahdenvälisyyden ja kansallisen erillisyyden kautta. Tämä merkitsee sitä, että kansan ja keisarin välillä nähtiin vallitsevan suora, kahdenvälinen yhteys, ja voidaan katsoa, että suhde keisariin hahmotettiin jopa nimenomaisesti *muusta Venäjän valtakunnasta erillisen* kansan/kansakunnan ja *sen* hallitsijan välisenä. Vaikka Suomen asema keisarin hallitsemien keisarikunnan yhteydessä tunnustettiin ja hyväksyttiin, keisari nähtiin vahvan kansallisen näkökulman kautta suoraan suomalaisten hallitsijana, eli käytännössä omaavan kaksoisroolin sekä keisarikunnan että Suomen päänä, joista suomalaisessa mieltämisessä painotettiin juuri jälkimmäistä. Tämän kaltainen suoran yhteyden mieltäminen näkyy aineistossa ulottuvan valtiolliselta tasolta aina henkilökohtaisemmallekin.

Keisarisuhteen tämänkaltaista mieltämistä tulee pitää tärkeänä, koska se selittää ja lienee mahdollistanut useita tässä tutkimuksessa esille nousseista keisarisuhteen piirteistä. Näitä ovat ainakin ilmeinen keisaria ja keisariperhettä kohtaan koettu läheisyys, kiintymys ja ”omuu”, vaikka, että Suomi olikin vain pieni osa heidän hallitsemansa laajan valtakunnan reunalla; toisaalta taas se, että keisari-instituutioon dynastisen valtakunnan hallitsijoina kohdistettiin tällaisia tuntemuksia ja uskollisuus dynastiaa kohtaan oli sitoutunutta, vaikkakaan, kuten tutkimus osoittaa ei täysin ehdotonta, siitä huolimatta että Suomessa modernin kansakunnan, ja periaatteessa kansallisvaltionkin rakentuminen olivat samanaikaisesti jo hyvin pitkällä. Näiden seikkojen voi perustellusti tulkita osoittavan andersonilaisen ”virallisen nationalismin” onnistumista 1800-luvun Suomessa. Lisäksi

laajankantoisemmin voidaan katsoa, että keisarisuhteen tällainen mieltäminen oli edellytyksenä suomalaisen isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden yhteensovittamiselle ylipäänsä.

Tarkasteltaessa sitten tutkimusaineistossa ilmeneviä isänmaallisuuden muotoja, siitä erottuu neljä päälinjaa, tai ehkä enemmänkin päävirtausta. Näistä ensimmäinen on dagbladismista ja ruotsinmielisyydestä alun perin kummunnut valtiollisuutta, valtiollis-kansallisia instituutioita ja valtiokansakunnan asemaa painottanut kansalais-/valtiotyypinen nationalismi. Tämän yhteyteen liittyivät tiiviisti erityisesti valtiopäiväinstituution merkitystä korostanut eräänlainen ”valtiopäivänationalismi”, sekä ylipäänsä perustuslaillinen tulkinta Suomen autonomiasta. Toinen on (vanha)suomenmielisyys, pohjanaan nationalistinen, hegeliläinen historianfilosofia, keskiössään kansallinen omaleimaisuus ja ikiakaisuus, suomen kieli, kansallinen itsetietoisuus, yhtenäisyys ja sivistaso – kaikkiaan siis kansakunnan sisäinen henkinen vahvuus ja sisäiset kansalliset olot. Siksi se voidaan kategorisoida etno-kulttuurisen nationalismin edustajaksi. Voimakkaasti yksinkertaistaen voidaan nähdä näiden näkökulmaerona se, että ensiksi mainittu painotti Suomen *valtiollista(kin)* erillisyyttä (Venäjästä), jälkimmäinen erityisesti *kansallista*. Lisäksi hieman myöhemmin aineistossa nousee vahvemmin esiin näiden eräänlainen hybridi, jonka voidaan katsoa vakiintuneen ruotsinmieliset ja nuorsuomalaiset yhdistäneessä perustuslaillisessa rintamassa. Siinä yhdistyivät vahva valtiollisuus ja perustuslaillisuus, valtiopäivien keskeisyys, sekä historianfilosofinen kansallinen tehtävä ja erityislaatuinen kansallinen olemassaolo (valtiollisuutta laajemmassa mielessä). Nämä kolme edustavat siis erilaisen nationalismin muotoja, ja täten jäsenyntyneitä kansakuntakäsityksiä. Niiden ohella aineistosta nousee esiin myös eräänlainen kansallissävytteinen monarkopatriotismi. Siinä yhdistyvät vaikutteet vanhakantaisesta hallitsijauskollisuudesta ja ”virallisesta nationalismista” jonkinlaiseen alamaiseen kansallisromantiikkaan, muodostamalla kuvaa uskollisesta, yksinkertaisesta, puhtaasta kansasta. Vastakohtana edellä mainituille, tätä voidaan katsoa leimaavan tietynlainen jäsentymättömyys – sen selvää ideologiaa tai prioriteetteja on vaikea määrittävästi tulkita.

Tutkimuksen perusteella kuitenkin millään mainituista isänmaallisuuden muodoista ei ilmene olleen sellaista periaatteellista ristiriitaa keisariuskollisuuden kanssa, joka olisi estänyt käytännön yhteiselon/yhteensovittamisen, vaikka keisariuskollisuuden tarkastelu tapahtuikin niillä erilaisista lähtökohdista ja näkökulmista ja ne omasivat erilaiset käsitykset sen perustasta. Nämä seikat käyvät ilmi tarkasteltaessa tutkitun aineiston – joka jakautuu kolmeen osaan siinä esiin nousevien, näiden isänmaallisuuden muotojen ja keisariuskollisuuden suhteen tilaa koskevien hallitsevien teemojen mukaan – ensimmäistä jaksoa, vuosien 1894–1896 sopusointua. Tämä ajanjakso on periaatteessa tutkimuksen lähtötilanne, ja siltä peräisin olevissa teksteissä ilmenee voimakas halu kuvata erillisen

kansan vahvaa kiintymystä ja sitoutunutta lojalismia keisarillista perhettä kohtaan. Esiin nousevat monin tavoin monarkian kunnioitus ja suosio, sekä alamaisuus positiivisessa valossa. Kansallista keisarisuhdetta leimaa optimismi, ja tärkeinä pidettyjä keisarillisia vierailuja odotetaan. Lisäksi ”keisari-isän” ja ”hyvän hallitsijan” konseptit elävät vahvoina. Kansalaistahojen lähettämässä adresseissa ilmenee mainitunlaisen monarkopatriotismin vaikutte suoranaisten kiihkeän ”kuoloon saakka uskollisen” alamaisuuden ja jopa palvonnan piirteissä, tai vähintäänkin voimakkaan lojalistinen halu kuvata tällaisia tuntemuksia kansan parissa.

Kaikkiaan keisariuskollisuus ilmenee suoranaishana isänmaallishana velvollisuutena, isänmaallisuuteen tiiviisti kiinnittyneenä asiana. Tässä oli kuitenkin eroja, koskien velvollisuuden syvempää perustaa, ja tähän linkittyen suhteen vastavuoroisuutta, tai juuri vastavuoroisuutta suhteen perustana, koskien. Ruotsinmielis-perustuslaillisessa näkemyksessä tulkinta keisarisuhteesta perustui sitovaan, vastavuoroiseen sopimukseen: keisarin juridinen perustuslaillinen velvoite oli kunnioittaa Suomen itsehallintoa, Suomen kansan taas olla keisarille vastavuoroisesti uskollinen. Valtiopäivät olivat tämän sopimuksen keskiössä – niiden kautta se oli solmittu ja toteutui. Siis keisariuskollisuus oli velvoite, jolla kansakunta täytti oman osansa perustuslaillisesta sopimuksesta, joka velvoitti myös keisaria. Tämä näkemys esiintyy selvästi jo valtiopäivien kruunajaisadresseissa.

(Vanha)suomenmielisyys on hallitsevana edustettuna senaatin julistuksessa. Siinä kaikuu sen isällisemmän keisarisuhteen mieltäminen. Vastavuoroisuus ei ollut keisarin velvoite, mutta uskollisuudella oli pyrittävä voittamaan keisarin hyväntahtoisuus ja siten vastavuoroisuus, joka oli kylläkin siis saavutettavissa ja toivottavaa. Taustana tämän tärkeydelle oli keisarin asema kansallisten sisäisten olojen suojelijana Venäjän yhteydessä. Monarkopatriotismissa hallitsijauskollisuus käytännössä merkitsi isänmaallisuutta, ja toisin päin, ja sen vaikutetta edustavissa kansalaistahojen adresseissa uskollisuus ilmeneekin periaatteessa pyyteettömänä, rakastavana ja rajattomana – ennen muuta maaseudun adresseissa. Kuitenkin, koska niissäkin katsantakanta on kansallinen, eivät ne edusta puhdasta monarkopatriotismia, vaan vastavuoroisuuden odotus on vähintään implisiittisesti läsnä pääosassa niistäkin: uskollisuuden vahvuus liitetään Suomea koskettaneiden menneiden hyvien tekojen kiitollisuuteen. Siksi täydellisestä monarkopatriotismista voidaan puhua vain näennäisenä, mutta voimakas kiintymys ja alamainen tyytyväisyys sen sijaan vaikuttavat aidoilta, sillä keisariperheen jäsenet ja elämäntilanteet selvästi tunnettiin laajalti ja niissä haluttiin myötäelää, kuin myös vakuuttaa oman kotiseudun aivan erityistä uskollisuutta.

Tällaisen laajan sopusoinnun rikkoivat vuodenvaihte 1898–99 ja helmikuun manifesti, kun keisarin koettiin puuttuneen Suomen (perustuslailliseen) itsehallinnolliseen asemaan, tuodessaan mukanaan orastavan ristiriidan isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden välille. Tässä tilanteessa muodostui

(pääasiassa nuor)suomenmielisten ja ruotsinmielisten yhteinen tilannekuva ja vastareaktio, jotka ilmenivät Suuren adressin ja Kulttuuriadressin muodossa. Tältä ajalta peräisin olevassa aineistossa monarkopatriotistissävytteinen sentimentti katoaa, ja nationalismin muodot nousevat hallitseviksi – nämä muutokset jäävät aineistossa myös pysyviksi. Adresseissa erityisesti Suuressa adressissa nousee esiin mainittu nationalistinen hybridi: siinä itsehallinnollisen-, käytännössä siis valtiokansakunnan-, aseman ensiarvoinen tärkeys perustellaan nationalistisen historianfilosofian mukaisella, korkeamman oikeutuksen omaavalla erityislaatuisella kansallisella olemassaololla. Siinä esitetään myös varovainen ultimaatum, asetettaessa ensi kertaa isänmaallisuus – valtiokansakunnan asema ja viime kädessä syvempi kansallinen olemassaolo – vastakkain keisariuskollisuuden kanssa, joista olosuhteiden valintaan pakottaessa, ensiksi mainittu on prioriteetti, sen ollessa korkeimman tahon kansalle antama ”avu ja velvoite”. Tämä ei kuitenkaan ole sikäli radikaali käänne, että se on johdonmukainen, muuttuneiden olosuhteiden mukainen jatke valtiopäivien kruunajaisadressista. Tärkeää onkin erityisesti tämä kahdenlaisen suomalaisen nationalismin vahva yhtyminen.

Esitetystä ultimaatumista huolimatta adresseissa ovat läsnä usko ja halu koskien paluuta lähtötilanteen sopusointuiseen ”ideaalitilaan” – siis optimismi siitä, että keisari perääntyy. Niinpä läsnä ovat myös halu osoittaa ja vakuuttaa uskollisuutta, ja edelleen sama isänmaallinen velvoite uskollisuuteen: vastavuoroisuuden näkökulmasta siis niin oman osan tekeminen sen eteen, kuin oman velvoitteen sopimusosapuolena täyttäminen. Adresseissa vedotaan keisariin monella tasolla: niin tämän oikeudentuntoon, hyvänthahtoisuuteen, edeltäjiin ja näiden jättämään perintöön, kuin myös, perustuslaillisen sopimuksen mukaiseen, velvollisuuteen.

Yritys ristiriidan voittamisesta yhteensovittamisella epäonnistui, ja niinpä aineiston viimeisellä jaksolla, 1901–1903, tuloksettomien vetoomusten jälkeen, näkyikin optimismin heikkeneminen ja pitkittyneen ristiriitatilanteen uusissa olosuhteissa asianmukaisten johtopäätösten tekeminen. Tutkimuksen perusteella välittyy kokemus kansallista olemassaoloa uhanneesta eksistentiaalisesta uhasta, joka merkitsee sitä, että prioriteetit nousevat toden teolla esiin ja määrittävän aseman tehtävissä johtopäätöksissä saa se, kuinka tärkeä itsehallinnollinen/valtiollinen asema onkaan kansalliselle olemassaololle. Valinta on tehtävä sen puolustamisen ja lujan keisariuskollisuuden säilyttämisen välillä – ”ideaalitila”, jossa ne olivat samanaikaisesti mahdollisia, ei näytä enää koetun mahdollisena. Näissä oloissa nationalistis-isänmaallinen kenttä hajoaa voimakkaasti: samalla suomenmieliset jakautuvat lopullisesti vanha- ja nuorsuomalaiseen näkemykseen, ja jälkimmäiseksi mainittu liittyy lopullisesti ruotsinmielisiin perustuslaillisessa rintamassa.

Voidaan siis myös katsoa, että näissä oloissa osapuolet paljastavat ja sinetöivät prioriteettinsa lopullisesti. Aivan erityisesti tämä koskee nuorsuomalaisia. Vuoden 1901 aineisto koostuu kahdesta

asevelvollisuuslakia koskevasta adressista – näistä toinen on nuorsuomalaisten senaatille keräämä, toinen perustuslaillisten keisarille keräämä. Hyvin yhdenmukaisina ne jatkavat Suuren adressin viitoittamaa, sikäli varsin johdonmukaista tietä kahdella tapaa. Ensinnä valtiokansakunnan asema asemoituu ensiarvoisen tärkeänä, korkeamman oikeutuksen omaavan nationalistisen historianfilosofian mukaisen omaleimaisen kansakunnan, sen kansallisen olemassaolon ja tehtävän turvaajana ja niiden toteutumiselle essentiaalisena, mikä täten sinetöi tässä suhteessa ruotsinmielisen ja nuorsuomalaisen rintaman paitsi poliittisen, myös aatteellisen yhteenliittymän. Toisaalta siinä, että nämä – itsehallinto kansallisen olemassaolon turvaajana ja sen keskeisenä osana – entistä selväsanaistemmin priorisoidaan lojalismin velvoitteiden yli. Vaikka perustuslaillinen rintama siis, ikään kuin olosuhteiden pakosta – niin kuin aineistosta ilmenee koetun – joutui hylkäämään vahvan lojalismin velvoitteen perustavampien, korkeampien prioriteettien vuoksi, ei keisariuskollisuutta kokonaisuudessaan hylätty. Adresseista käy ilmi, että toive paluusta vanhaan sopusointuun eli yhä, joskin heikentyneenä – kansalla koettiin yhä olevan sama uskollisuuden velvoite kuin ennenkin, muttei yksipuolisena: keisarin olisi lunastettava se jälleen itselleen perääntymällä toimissaan.

Vanhasuomalaiset valitsivat näissä oloissa toisin, koska perustuslaillinen, valtiollinen asema oli heille prioriteettilistalla toissijainen kansallisiin sisäisiin oloihin verrattuna – koska keisari nähtiin sisäisten olojen turvaajana, tärkeämpää oli siis säilyttää uskollisuus kuin ryhtyä tästä syystä vaaralliseksi koettuun perustuslailliseen vastarintaan. Tätä johtopäätöstä ilmentää vuoden 1903 vanhasuomalainen vetoomus keisarille. Samalla vanhasuomalainen näkemys alkoi kuitenkin myös ajautua paitsioon, sillä yleinen mielipide kääntyi perustuslailliselle kannalle. Niinpä perustuslaillisessa kansakunta-aatteessa, jossa nyt olivat vahvasti yhdistyneet itsehallinto ja sen mukainen kansallinen suvereniteetti, valtiokansakunta, sekä korkeamman oikeutuksen omaava erityinen kansallinen olemassaolo ja näiden mukainen kansallinen tehtävä, voidaan siten olennaisella tavalla nähdä alkaneen muodostua tulevan Suomen isänmaallisuus, jossa vanhasuomalaista, niin katsottua myöntövyölinja ei katsottu hyvällä. Tämä alkoi muodostua ajankohtaiseksi, kun vuosien 1904–1905 kehitys johti laajojen levottomuuksien, laajamittaisen poliittisen väkivallan, levinneiden vallankumousmielialojen, alaa nopeasti kasvattaneen sosialismin, todellisen hallitusvastaisen, organisoidun massaliikkeen ja suurlakkovallankumouksen myötä keisariuskollisuuden todelliseen, konkreettiseen romahtamiskehitykseen¹⁴⁵ Suomessa. Siinä, että keisarisuhteen tila päättyi lopulta tähän, voidaan vuosien 1894–1903 välisenä aikana tapahtuneella, sisäisen aatepohjan ja ulkoisten olosuhteiden vuorovaikutuksen luomalla kehityksellä, joka asetti isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden ensi kertaa toden teolla vastakkain puntariin ja johti kuvatuunlaisiin priorisointiin ja johtopäätöksiin, olleen

¹⁴⁵ Klinge 1997, 396–424; Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula 2010, 103–113 & 121–134.

suuri merkitys. Merkittävänä tekijänä voidaan myös pitää sitä tämän tutkimuksen aineistossa esiinnoussutta tekijää, että keisarisuhde oli hyvin laajalti hahmotettu erillisestä, kansallisesta näkökulmasta, mikä todennäköisesti lisäsi järkytystä, vähensi ymmärrystä ja lisäsi perusteita tämän vastustamiselle. Huomattavaa on kuitenkin, että tarkasteltujen adressien valossa kuvatunkaltainen lopullinen kehitys ei näyttäydy toivottavana, vaan jonakin, johon keisarin toimintalinja ja muuttuneet olosuhteet ajoivat, ikään kuin pakottaen toteuttamaan niissä ilmoitetut ukaasit.

Tarkasteltaessa vielä Osmo Jussilan tiivistystä vuotta 1899 seuranneiden olojen kehityksestä, jossa hänen mukaansa suomalainen ”nationalismi sai korostetusti legaalisen, perustuslaillisen luonteen” ja että uhatuksi koettiin nimenomaisesti perustuslait¹⁴⁶, voidaan tähän tiivistykseen tämän tutkimuksen nojalla ehkä lisätä, että tämä perustui näkemykseen, jossa jokin abstraktimpi kansallinen olemassaolo tiivistyi ja linkittyi perustuslailliseen autonomiaan. Uhattujen perustuslakien myötä uhatuksi koettiin adressien perusteella perimmäisellä tasolla myös jokin syvempi kansallinen olemassaolo, -luonne ja -tehtävä, minkä vuoksi voidaan esittää, että niihin kohdistunut uhka merkitsi laajemmin kansallisen olemassaolon eksistentiaalista uhkaa, jonka ne *konkretisoivat*. Jopa vahvan perustuslailliset adressit esittävät legalisminsa perusteena korkeamman oikeutuksen kansalliseen olemassaoloon ja erityisyyteen. Kyse ei siis vaikuta olleen puhtaasti legalismista tai sen ihanteesta, vaan niissä kaikuvat ne 1800-luvun alun huolet jonkin intuitiivisemmän Suomen häviämisestä suuren Venäjän otteeseen – ei vain valtiollis-laillisesti, vaan myös kansallisesti (”Suomen kansa ei voi lakata olemasta erityinen kansa”) – jotka perustuslaillisen autonomian uhanalaisuuden kokemuksen myötä ilmeisesti palasivat. Vaikka siis valtiollisuutta painottaneelle perustuslailliselle näkemykselle juuri perustuslaillinen asema olikin keskeinen osa kansallista olemassaoloa – paitsi sen takeena, myös itsessään – eikä niitä näin ollen voidakaan täydellisesti erotella toisistaan, voidaan kuitenkin sanoa, että uhatuksi ei koettu ainoastaan perustuslaillista asemaa, vaan myös, osin sen uhanalaisuuden kautta, kansallinen olemassaolo laajemmin. Vastaavasti vanhasuomalaisessa nationalismissa perustuslaillinen uhanalaisuus ei vastaavasti merkinnyt kansallisen olemassaolon uhanalaisuutta.

Kokonaisuutena voidaan todeta tutkimuksessa osoittautuneen suomalaisen isänmaallisuuden ja keisariuskollisuuden välistä suhdetta ja sen kehitystä vuosina 1894–1903 koskien, että se balanssi ja yhteensovittaminen, joka tässä suhteessa alun perin vallitsi, perustui pitkälti erilaisten isänmaallisuuskäsitysten keskeisen sisällön tyydyttävään toteutumiseen käytännössä. Rajat tässä toteutumisessa alkoivat tulla vastaan vuodesta 1899 alkaen, minkä johdosta myös yhteensovittamisen edellytykset kävivät alati heikommiksi, johtaen konfliktiin. Isänmaallisen kentän kehitystä aikavälillä

¹⁴⁶ Jussila 2006, 75.

tarkastellessa näyttää tutkimuksen valossa siltä, että samoin vuodesta 1899 alkaen se jäsenyi, epämääräisemmän patriotismin hiipuessä, pitkälti kahdentyyppisen nationalismin (vanhasuomalainen ja perustuslaillinen) väliseksi, ja näiden välinen jakolinja, olosuhteiden paineissa, erilaisten kansakuntakäsitysten ja sen mukaisten prioriteettien johdosta, kasvoi uudelle vuosisadalle siirryttäessä. Tämä merkitsi siis isänmaallisuuden ja keisarisuhteen määrittymistä nationalistisesta näkökulmasta, ennen muuta monarkopatriotistisen vaikutuksen menettäessä aiempaa merkitystään tämän yhtälön osana, ja kokonaisuudessaan keisariuskollisuuden aseman voimakasta heikkenemistä sekä suomalaisen isänmaallisuuden osana, että siihen liitettävänä tekijänä – siitä huolimatta, ettei sitä kokonaisvaltaisesti tai lopullisesti hylättykään. Tärkein tekijä keisarisuhteen kehityksessä ja murroksessa tutkitulla aikakaudella eivät kuitenkaan olleet ideologiset muutokset sinänsä, vaan muuttuneet olosuhteet, jotka ohjasivat siihen. Aatepohjassa tapahtuneet muutokset olivat tässä suhteessa merkitykseltään pienempiä verrattuna siihen, että aatepohjaa oli sovellettava muuttuneissa ulkoisissa olosuhteissa, mikä tuotti priorisoinnin myötä uudenlaisia johtopäätöksiä ja sovelluksia. Siksi, muuttuneiden olosuhteiden kontekstissa, vuosien 1894–1903 kehitys suomalaisessa keisarisuhteessa ja sitä koskevat tehdyt johtopäätökset näyttäytyvät yleisen aatepohjan valossa loogisina.

7. Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kulttuuriadressi

Grande-Bretagne

Suuri adressi

Oulun lääni

Venäjän federaation valtionarkisto GARF

Fondi 601 Keisari Nikolai II:n arkisto

Suomen maasäätyjen adressi keisari Nikolai II:lle kruunajaistensa johdosta

Suomen laitosten ja järjestöjen adressi keisari Nikolai II:lle ja keisarinna Aleksandra

Fjodorovnalle avioliittoon vihkimisen ja kruunajaisten johdosta

Fondi 643 Suuriruhtinatar Olga Aleksandrovna Romanovan arkisto

Suomalaisten talonpoikien lasten suruadressi suuriruhtinatar Olga Aleksandrovnalle

Poliittisia asiakirjoja

Muut asiakirjat

Onnitteluadressi keisarinnalle

Painetut lähteet

”Anomus kutsunnan peruuttamisesta” teoksessa Parmanen, Eino, I., *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. II osa: Sorron kiristyminen, aika Bobrikovin kuolemaan saakka*, 337–339.

”Asevelvollisuusadressi” teoksessa Parmanen, Eino, I. *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. I osa: Routakauden puhkeaminen ja sen ensimmäiset vuodet*, 300.

Asevelvollisuusadressi senaatille teoksessa Parmanen, Eino, I. *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. II osa: Sorron kiristyminen, aika Bobrikovin kuolemaan saakka*, 112–113.

”Suuren adressin teksti” teoksessa Tommila, Päiviö, *Suuri adressi*, 126–127.

Verkkolähteet

Senaatin valituspäiväjulistus Suomen humanistiverkko Agricolan www-sivuilla:

<https://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/historiakone/vuosi.php?vuosi=1894&teema=3&sivu=2122>

Kirjallisuus

Anderson Benedict, *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Vastapaino: Tampere, 2017. 2. painos. Suomentanut Joel Kuortti.

Bergström, Lea; Bergström, Matti; Forslund, Jukka; Hämäläinen-Forslund, Pirjo et al., *Keisarin juna. Romanovit Suomen rautateillä*. Suomen rautatiemuseo, 1998.

- Heywood, Andrew, *Political Ideologies: An Introduction*. Palgrave Macmillan: 2012. 5. painos.
- Hoppu, Tuomas, *Historian unohtamat: Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa I maailmansodassa*. SKS: Helsinki, 2005.
- Hyrkkänen Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino: Tampere, 2002.
- Jussila, Osmo, ”Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917” teoksessa Jussila, Osmo; Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY: Helsinki, 2006. 5. painos.
- Katajisto, Kati, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*. Yliopistopaino: Helsinki, 2009.
- Klinge, Matti, *Keisarin Suomi*. Schildts: Helsinki, 1997. Suomentanut Marketta Klinge.
- Maijala, Minna, *Kultakauden maanalainen vastarinta*. Otava: Helsinki, 2017.
- Montefiore, Simon Sebag, *Romanovit 1613–1918*. WSOY: Helsinki, 2016. Suomentanut Seppo Raudaskoski.
- Parmanen, Eino I., *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. I osa: Routakauden puhkeaminen ja sen ensimmäiset vuodet*. WSOY: Porvoo-Helsinki, 1936.
- Parmanen, Eino I., *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. II osa: Sorron kiristyminen, aika Bobrikovin kuolemaan saakka*. WSOY: Porvoo-Helsinki, 1937.
- Tommila, Päiviö, *Suuri adressi*. WSOY: Porvoo-Helsinki-Juva, 1999.
- Tuomi, Jouni & Saarijärvi, Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi: Helsinki, 2018. Uudistettu laitos.
- Tuomi-Nikula, Jorma & Tuomi-Nikula, Päivi, *Nikolai II: Suomen suuriruhtinas*. Atena: Jyväskylä, 2010.